هادی آطلاسف.

سیون-بیکه

КАЗАНЬ.
Типо-литографія „УМИДЪ“.
1914.

I

سیون ـ بیکه

بو خانون، نوغای میرزاسی یوسف‌نك قزی بولوب، یوسف ـ موسی اوغلیدر (۱). آنك اسمی روز نامه‌لرده تورلیچه یازولوب، آنی قایسی‌لری «سیون ـ بیك» (۲) قایسی‌لری «سومبیك» (۳) قایسی‌لری «سامبیك» (٤) قایسی‌لری «سوموبك» (۵) قایسی‌لری ایسه «سیون ـ بوق» (٦) دیوب یورته‌لر. بزنك بلوچه آنك چن اسمی «سیون ـ بیکه» بولوب، قالغانلری شونلردن بوزولغان بولورغه کیره‌ك. «سیون ـ بیکه» سوزی «سیون» ایله «بیکه» سوزلرندن اویوشتورولغان بولوب، آنلرنك برنچیسی «سیونمك» مصدرندن بویروق، ایکنچیسی ایسه ایرکه قز، بك خاتونی معنالرنده بولغان «بیکه» سوزیدر. نوغای ایرلری آراسنده سیون ـ بك آتالغان کشیلرده بار ایدی.

«بك» سوزی بورونغی تورکچه‌ده بیوك، توره، باشلق معنالرنده بولوب (۷)، آنك ایله تورك ایرلرینك اولوغلری، «بیکه» سوزی ایله آنلرنك قز ـ خاتونلری آتالالر ایدی. تورکی سوزلرده ایرلك ـ خاتونلق بولماسه‌ده، «بیکه» سوزی «بك» سوزینك مؤنثی حکمنده ایدی. تورك باشلقلرینك کچکنه‌لری «بك» اسمی ایله یوروتولوب، بکلرنك اولوغره‌قلری «بکلر بگی» دیو آتالادر

۱) مستفاد الاخبار ج. ۱. ص. ۱۳۰

۲) Никон. л. т. 5. стр. 168, 184. Цар. кн. стр. 469, 482.

۳) Істор. о взят. Казан. гл. гл. 34, 35.

٤) Истор. о Казан. цар. (Соловец. сп.) стр. 69.

۵) Истор. о Казан. цар. (сп. Румянц. музея) стр. 320, 393.

٦) Кн. степенная т. 2. стр. 641.

۷) رحلة ابن بطوطة ج. ۱. ص. ۲۵۷. وفیات الاعیان ج. ۲. ص. ٤٤

ایدی(۱) . مونه شونلرنك قز-خاتونلری بارسیده «بیکه» ایدی. ایوان، اوزینك نوغای میرزالرینه یازغان یارلیقلرنه، «سیون-بیکه»نی «سییونبیک» Сююнбекъ دیو آتاب یورته‌در (۲). نوغای میرزالرندن دین‌احمدنك برقزی هم «سییون-بیك» اسمنده ایدی (۳) اول اوزینك ایوانغه یازغان یارلیغنده «مینم اون دورت قزم بار: طورسی لال طوتای، آلاطق طوتای، طوغای طوتای، بولوم طوتای، دیوای طوتای، باغیم طوتای، ایسه‌ن طوتای، شوگور طوتای، قوتلو طوتای، طاتلی بك طوتای، سییون بك طوتای. مینم دورت خاتونم بار. طورسی: خاندازا خانم، خانتای خانم، نبزك خانم، همده اور محمد میرزانك آناسی بولغان مالغه-اورول دیوب یازادر. بورونغی تورکلرده خاتون — قز اسملرینك آزاغینه بك سوزینی طوتاشدروب قوشو عادت بولدیغی کبی، بیکه سوزینی ده قوشو عادت ایدی. نوغای میرزالری ایله ایوان آراسنده یازولغان یارلیقلرغه قاراغانده سیون-بیکه‌نك اسمی سیون-بك بولوچیلغی آچق آکلاشلسه‌ده، تله یورگان سوزلرگه قاراب بز آنك اسمن سیون-بیکه بولوچیلق‌غه اوشانا توشدك.

آنك چن اسمی «سیون» بولوب، «بیکه» سوزینك صوڭندنغنه قوشولغان بولوویده ممکن‌در. سیون-بیکه چیکدن طیش ماتور هم سیوکوملی وشونك ایله برابر بیك عقللی بر قز ایدی(٤). نوغای قزلری آراسنده سیون بیکه‌گه اوخشاغان قز بولمادیغی کبی، قزان هم روس یورتلرنده‌ده آڭا تیڭداش بولورلق قز یوق ایدی. اول، کون باغینك ایرکون چایلاولری ایله آنك ملایم هواسنده تربیه‌لنوب ئوسکان وشونك ایله برابر طوغمش‌دن ماتور بولغانلغی اوچون، دنیانك برنچی سیوکوملیسی ایدی. سیون-بیکه ئوسوب یتدی. آنی کیاوگه بیرور وقتلر یاقینلاشدی. یازیم (۵) آنی قزان خانی جان علی‌گه باغشلادی.

---

۱) Крымс. ханст. т. 1. стр. 93.

۲) Продолж. древ. росс. вивліоѳ. т. 8. стр. 310—311, 334. т. 9, стр. 13, 14.

۳) Продолж. древ. росс. вивліоѳ. т. 9. стр. 217.

٤) Истор. о Казан. цар. (сп. Румянц. музея) стр, 343.

۵) یازیم-سرنوشت، خط ازلی، روزی مقدر — تقدیر. لغت چغتای ص. ۲۹۳

II

سیون ـ بیکه‌نڭ جان علی خانغه کیاوگه کیتووی.

١٥٣٢ نچی یلنڭ جاینده، قزانلیلر، صفا گرای خان‌نی قزان خانلغندن قاولاب، آنڭ اورنینه جان علی‌نی خان ایتوب آلغانلر ایدی. جان علی خان ١٥٣٢ نچی یلنڭ ٢٩ نچی ایبونندن باشلاب قزانده خانلق ایته باشلادی (١). جان علی طشدن قاراغانده قزان خانی بولوب کورونسه‌ده، چنلابنده اول ایرکلی خان توگل ایدی. اول، اوزلگندن اش اشلی آلمابنچه، خانلق اشلریننڭ کوبسینی واسیلی‌نڭ بویروغی بوینچه یورته‌در ایدی. ١٥٣٣ نچی یلده، جان‌علی خان سیون ـ بیکه‌نی اوزینه خاتونلقغه آلورغه اویلادی. آنی اوزیگنه باشقاره آلاچق بولماغانغه کوره، واسیلی‌غه ایلچیلر یباروب، آناردن، سیون ـ بیکه‌نی آلورغه ایرك قویووینی اوتونورگه بولدی. شول یلنڭ جاینده، قزاندن آپای، قادیش، قوتلوغ ـ بولات، یه‌ونه‌ك اسملی ایلچیلر ماسقاوغه کیتدیلر. بونلر جان علی خانغه سیون بیکه‌نی خاتونلقغه آلور اوچون واسیلی‌دن رخصت صورارغه بارالار ایدی. ایبون‌نڭ ٦ نچی کونده، ایلچیلر ماسقاوغه یتدیلر. بتون قزان یورتی اسمندن واسیلی‌غه باغونوب، جان علی خانغه سیون ـ بیکه‌نی آلورغه‌ایرك قویووینی اوتوندیلر. قزانلیلر ایله نوغایلرنڭ قدا بولوشوب یاقینلاشولری روس کنازلری اوچون کیره‌کلی توگل ایدی‌ایسه‌ده، واسیلی، جان علی خانغه سیون ـ بیکه‌نی آلورغه ایرك قویدی (٢). بورونغی چاقلردن بیرلی اوز آرا اوروشوب، برسی ایکنچی‌سیننڭ قانینی‌قیوب کیلگان تورك اوروغلریننڭ قدالق ایله‌گنه یاقینلاشوب کیتولری تیزگنه بولاچق توگل ایدی. آنڭ شولای ایکانلگینی واسیلی‌ده بله‌در ایدی. آوغوست‌نڭ ١٠ نچی کونده، قزان ایلچیلری ماسقاودن قزانغه قایتوب کیتدیلر. سیون ـ بیکه‌نی آلورغه واسیلی‌نڭ ایرك قویغانلغینی خانغه بلدردیلر. نوغای میرزالری‌قزان خانلغینه یاو ایدی ایسه‌لرده، قزلرینی قزان خانلرینه بیره‌سیلری کیله‌در ایدی.

---

١) Воскр. л. т. 2. стр. 277. Никон. л. т. 5. стр. 57. Львов. л. т. 1. стр. 410—411. Татищевъ т. 5. стр. 205.

٢) Воскр. л. т. 2. стр. 282—283. Никон. л. т. 5. стр. 69. Львов. л. т. 1. стр. 416. Татищевъ т. 5. стр. 213.

جان علی خانغه سیون ـ بیکه‌نی آلورغه قوماچاولق اینوچی قالماغاناقدن، اول، آنگا اویله‌ندی. ایکی یورط آراسنده باشلانغان قدالق قزانلیلر ایـله نوغایلر آراسینی یاقینلاشتوروب، ایکی آراده ایلچیلر یوری باشلادی (١). قزان یورتی ایله نوغای یورتی آراسنده‌گی یاولاشو آزایا توشدی. شولای بولسه‌ده، بو یاقینلاشو اول چاقلی برك (٢) توگل ایدی. هیچ بر زمانده جوتلوب برله‌شه آلماغان ایکی تورك اوروغینك، سیون ـ بیکه آرقاسنداغنه برله‌شولرینی امید اینه‌رگه اورون‌ده یوق ایدی. سیون ـ بیکه قزانغه کیلگاچده اوزینك آتاقلی لغینی یوغالتمادی. آنی، قزان خلقیده یاراتور بولدی. قزانلیلر جان‌علی خان‌نی بیك یاراتقان صمان بولوب آلغانلر ایدی ایسه‌ده، آنك ایله کیلوشه آلمادیلر. قزان خاقی بیك واقچل وشونك ایله برابر اوروش طالاشنی یاراتوچان بولغاناقلری اوچون، آنلر، هیچ بر وقت طنچ طوره آلغانلری یوق ایدی. جان علی خان، قزان خای بولسه‌ده، قزان اوچون اول چاقلی طروشمی، روس کنازینك بویروغندن چقوب خانلق فائده‌سینه هیچ بر اش ایتمیدر ایدی. آنك شولای بولاووی، طنچسز قزان خلقینی بیگره‌کده طنچسزلاندیره، بورچیدر ایدی.

III

سیون ـ بیکه‌نك طول قالووی.

١٥٣٥ نچی یلده، جان علی خانغه قارشی، قزانده قوزغالو باشلاندی. آنك باشنده قزاننك آتاقلی خانونلرندن خورشیده‌بیکه هم‌بولات بکلر طوره‌لر ایدی (٣). بو قوزغالو بیك ظورغه کیتوب، سنتابرنك ٢٥ نچی کوننده، جان علی‌خان‌نك ئولتورلووی ایله توگالدی. جان‌علی خان قزانده ٣ یلده ٣ آی چاماسی خانلق ایتدی. آنك سیون ـ بیکه ایله طورووی ایکی یل چاماسی‌غنه بولدی.

---

١) Продолж. древ. росс. вивлioѳ. т.7. стр. 245.

٢) برك ـ قوی، متین، رصین، قانی، سرت، مستحکم، صاغلام. لغت چغتای ص. ٧٤ «مین بولاردین بیل یراق قول‌من الله مولی‌غه ٭ قورشونوب قوللوق قورینی «برك» طوتارمن یرلیغین». «نقاب شرم آچولماسدین بورونراغ ٭ آنی «برك» ایله هر یاقدین تاقیب باغ». صوفی الله یار.

٣) Воскр. л. т. 2. стр. 291. Никон. л. т. 5. стр. 88. Татищевъ т. 5. стр. 227.

قایسی بر روز نامه لرنڭ سوزلرینه قاراغانده، جان‌علی قزان خانی بولغانده ۱۵ یاشنده ایدی (۱). بولای بولغانده آنڭ سیون - بیکه‌گه اویله‌نووی ۱۶ یاشلرنده بولوب، ئولگانده یاشی ۱۸ده بولغان‌بولا. بزنڭ بلومزچه، بوسوز طوغری بولماسقه تیوش. ۱۵۰٦ نچی یلنڭ جاینده، قزان اوستینه فوریدن یورگان روس آتلی عسکربنڭ اوڭ قولینه جان‌علی اسملی بر شاهزاده باشلق ایتکان ایدی. بو کشی، سیون - بیکه‌گه کیاو بولاچق، جان علی بولورغه کیره‌ك. بولای بولغانده، جان‌علی، قزان خانی بولغانده، ۱۵ یاشنده گنه بولماینچه، شافطی اولوغایغان کشی بولورغه تیوش. سیون - بیکه‌نڭ جان علی‌گه بارووی «آلمانڭ پشکانن آیو آشار» دیگانگه طوغری کیلگان ایدی. ایکی یلدن صوڭ، اول، شوشی آیودنده فوری قالدی.

IV

سیون - بیکه‌نڭ صفا گرای خانغه کیاوگه کیتووی.

قزانلیلر، جان علی خاندن صوڭ، قزانغه صفا گرای‌نی خان ایتوب آلدیلر. مونسی آنڭ قزانغه ایکنچی قات خان بولووی ایدی. اول، ۱۵۳۵ نچی یلده، قریمدن قزانغه کیلوب، یاڭادن خانلق ایته باشلادی (۲). صفا گرای خان خاتونلی کشی بولوب، آنڭ خاتونی نوغای میرزالرندن مامای‌نڭ قزی ایدی. شولای بولسه‌ده، اول، سیون - بیکه‌نی اوزینه خاتونلقغه آلورغه اوبلادی. آنڭ کبك آتاقلی بر بیکاچ‌نی قولندن اوچقوندیروسی کیلمه‌ینچه، آڭا اویله‌ندی. اول چاغنده، صفا گرای ۲٤ یاشلرنده ایدی. صفا گرای خان، سیون - بیکه‌گه تورلی یاقدن تیك بولغانلغی اوچون، اول، آڭا بارورغه قارشیلق قیلمادی. بیکه‌نڭ آغای - انیلری صفا گرای خان‌نی یاراتمیلر ایدی ایسه‌ده (۳)، سیون - بیکه اوزی آنی بیك یاراتادر ایدی. صفا گرای خان،

---

۱) Истор. о казан. цар. (Соловец. сп.) стр. 41.
" " " " (сп. Румянц, музея) стр. 259.
Істор. о взят, казан. гл. 21.

۲) Воскр. л. т. 2. стр. 291. Никон. л. т. 5. стр. 88, 100—101. Татищевъ т. 5 стр. 227. Кн. степенная т. 2. стр. 639.

۳) Продолж. древ. росс. вивліоѳ. т. 8 стр 269—278.

قزان خانلربنڭ ایكٔ بولدقلیسی وشونڭ ایله برابر ایكٔ طویغوایسی بولغانلغی اوچون، سیون- بیكەنڭ آنی یاراتاچغی بیلگولی ایدی. اول چاقلرده، ماسقاو كنازی واسیلی ئولوب، اوغلی ایۋان ٤ یاشنده گنه قالغانلقدن، قزان خانلغی روسلرنڭ باصقونلق ایتولرندن بر آزغه طنچلادی. قزانلیلر بش - یش اولارەق روس یورتی اوستینه باصقونلق ایتەلر؛ آنلرنی شاقطی بورچیلر ایدی. جان علی ایركسز برخان بولوب، اول، روس كنازی‌نڭ بویروغنچه اش یورته، آنڭ سوزلرندن چغه آلمیدر ایدی. صفا گرای‌خان ایسه، اوزینڭ اولوغ بریورت خانی ایكانلگینی بلوب، روس كنازلرینڭ بویروغنچه یورمی، ایركلی خانلرچه اش ایتەدر ایدی. بو یللر، قزان خانلغی‌نڭ ایكٔ قووانچلی یللری بولوب، اول، روس بویوندرغندن قوتولغان، طنچلاغان ایدی. صفا گرای خان‌نڭ اوزلگندن اش قیلوب، جان علی‌لرچه، روس كنازی‌نڭ بویروغی ایله یورماوی، روسلرغه اوخشامادی. آنلر، ١٥٣٥ نچی یلنڭ دیكابرنده صفا گرای خاندن آچو آلور اوچون، قزان اوستینه یوری باشلادیلر(١). بو چاغنده قزانلیلرده نیژنی - نوۋغورود اوستینه یورمكدەلر ایدی. روس باشاقلری، تاتارلرنڭ روسیه اوستینه یورولرینی بلگاچده، قزان یورتینه یورورگه باتورچیلق قیلا آلمادیلر. بو اش قزانلیلر اوچون بیك كوڭللی بولدی. آنلر، دیكابرنڭ ٢٤ نده، نیژنی یانینه ینوب، تیكرەیاقده باصقونلق ایته باشلادیلر. ١٥٣٦ نچی یلنڭ ٦ نچی غنوارنده، نیژنی - نوۋغورود، بالاخنا اوستلرینه یوروب، قالانڭ تیكرەسینی یاندیردیلر. روسلرنڭ نرسەلرینی طالاب، اوزلرینی قردیلر (٢). شول چاقلرده صفا گرای‌خان، نوغای یورتینه نیچه قات ایلچیلر یبازوب، آندەغی میرزالردن، برگەلەشوب، روسیه اوستینه یورونی اوتونگان ایدی. لكن تگیلر، صفا گرای خان‌نڭ سوزلرینه قولاق صالمادیلر. ١٥٣٦ نچی یلنڭ كوزنده، كیل - محمد میرزا ایله اسماعیل میرزا ایوانغه یارلیق یازوب، صفا گرای خان‌نڭ اوزلرینی روسیه اوستینه یورور اوچون، هركون دیورلك، چاقورغانلغینی، لكن ایۋان ایله دوست بولغانلق‌لری

---

١) Никон. л. т. 5. стр. 105—106.

٢) Воскр. л. т. 2. стр. 291. Никон. т. 5. стр. 88—89, 106

اوچون، صفا گرای خان‌نی طککلامادقلربنی بلدیردیلر (١). روس بابارلری بارسی بر آغزده بولوب، تاتارلرنی بتورور اوچون برگه‌له‌شوب، اش ایندکلری چاقده، نوغای میرزالربنک قزان بورتینه بولوشلق ایتماولری وشونک ایله برابر صفا گرای خان‌نک یاشرون کیکاشلربنی روس کنازلرینه بلدیرولری، آنلرنک نه چاقلی طوبغوسز ایدکلربنی آکلاتادر. قزانلیلر، ١٥٣٦ نچی بلنک چاینده، کامترلاما اوستینه بوروب، اول تیکره‌ده باصقونلق ایندیلر (٢). ١٥٣٧ نچی یلنک غنوارنده، صفا گرای‌خان، بیک‌کوب یاو ایله، روسیه‌اوستینه یوردی. اول، باشلاب، کامترلاما اوستینه یورمکچی ایدی ایسه‌ده، صوکندن موروم‌غه بارورغه بولدی. آنک یاوی اچنده، قزان کشیلرندن باشقه، بابناقغنه قریملیلر هم نوغایلرده بار ایدی (٣). غنوارنک ١٥ نچی کوننده، صفا گرای خان اورمان آرقیلی موروم اوستینه کیلوب چقدی. شهرنک تیکره‌سینی یاندیروب، اوزینه هجوم ایندی. موروم شهری یاخشی‌غنه طوپلر ایله قوراللانغان بولغانلغی اوچون، صفا گرای خان، آنی آلورغه بولدیره آلمادی. شولای بولسه‌ده، اول، بایتاقغنه روسلرنی طوتقون اینوب، قزانغه قاینوب کیندی. شوندن صوک روسلر ایله تاتارلر آراسی بر آزغه طنچلاب، ایکی آراده اوروشلر بوامی طوردی ایسه‌ده، صوکندن طاغیده بولا باشلادی. واسیلی‌نک ئولووی، ایوان‌نک یاشلگی، صفا گرای کبک بولدقلی کشی‌نک قزان خانی بولووی، قزان یورتی اوچون نه چاقلی فائده‌لی بولسه، روسلر اوچون شول چاقلی ضررلی بولدی. شول یللرده نیژنی - نوۋغورود، موروم، میشچیرا، غوروخوۋیتس، بالاخنا، ۋلادیمیر، شوی، یوریبف، کاسترلاما، گالیچ، طوتما، ۋالوغدا، اوستیوغ، پیرم، ۋاتکه بیرلری قزانلیلر طرفندن طالانغان وطوزدیرولغان ایدی (٤).

١٥٤٠ نچی یلنک ١٨ نچی دیکابرنده، صفا گرای خان، ٣٠ مک (٥) عسکر ایله، موروم اوستینه هجوم ایندی (٦). اول تیکره‌ده‌گی بابناق اورونلرنی

---

١) Продолж. древ. росс. вивлiоѳ т. 8. стр. 6—10.

٢) Воскр. л. т. 2.стр. 291. Никон. 90, 114. Цар. кн. стр. 428.

٣) Никон. т. 5. стр. 116.

٤) Никон. л. т. 5. стр. 129.

٥) Русскiй хронографъ ч. 1. стр. 525.

٦) Никон. л. т. 5. стр. 135.

طوزدیروب، آندن ولادیمیر ئلوشینه یوردی. طالانغان نرسه‌لر بایتاق بولدیغی کبی، طوتقون ایتولگان روسلرده کوب ایدی.

صفا گرای خان، بولدقلی برخان ایدی ایسه‌ده، باشباشناق قزان خلقی آنی یاراتوب بتورمیلر، آنك بویر وغنچه اش ایتمیلر ایدی. ۱۵٤۱ نچی یلده، صفا گرای خانغه قارشی قزانده آستورتون قوزغالو باشلانغان ایدی. قوتقوـ چیلرنك باشنده بولات بك بولونوب، بونلر، صفا گرای‌نی خانلقندن توشورمکچی‌لر ایدی. شول یلنك جاینده، ماسقاوغه ایلچی یباروب، ایواندن قزان اوستینه عسکر یبارووینی اوتوندیلر. «بز اولوغ کنازگه خدمت ایته‌رمز، خان‌نی ئولتروومز ویاخود روس باشاقلرینه طوتوب بیروومز» دیدیلر. قزان‌نك اوز آرا طالاشا باشلاوی ایوان اوچون چیکدن طیش قوانچلی نرسه ایدی. شوکا کوره، اول، قزان قوتقوچیلر ینه یارلیق یباروب، قزان اوستینه عسکر یباره‌چك ایدیگینی بلدیردی. ایوان‌نك قزان اوستینه یورووی قریم‌غه ایشوتولوب، صاحب گرای خان‌نك آکـا آچووی قاباردی. تیزگنه یاوینی جیوب، روسیه اوستینه یوری باشلادی. صاحب گرای‌نك روسیه اوستینه یورووی ایوان‌نی قورقوتوب، اول، قزان اوستینه بورودن طوقتالدی. ۱۵٤۲ نچی یلده، ماسقاو ایله قزان آراسنده ایلچیلر یوروشوب طوردی ایسه‌ده، ایکی یورت ایل (۱) بولا آلمادی. ۱۵٤۳ نچی یلنك جاینده، صفا گرای خان طاغیده موروم اوستینه باصقونلق ایتوب، کوب آوولارینی طوزدیردی، بایتاق کشیلرنی طوتقون ایتدی (۲).

۱۵٤۵ نچی یلده، ایوان، قزان اوستینه یورمکچی بولوب، عسکر جیارغه بویوردی. شول یلنك آپریلنده، روس عسکری قزان اوستینه یوری باشلادی. بونلر نیچه باشلق قول آستونده بولوب، روس یورتینك تورلی یرندن جیولغانلر ایدی (۳). روسلر زوبه بوینه‌غی تاتارلرغه شافطی ضرر کیلتوردیلر، قزان‌نك «خان قاپقا» سینی یاندیردیلر ایسه‌ده، شهرنك اوزینی آلا آلماینچه،

---

۱) ایل سوزی مونده دوستلق وباریشلق معناسنده‌در
ایرور نفسیك دماغی طرفه یللیك • قچان ایللیك قیلور یالبارسه‌لك ایللیك.
صوفی‌الله یار.

۲) Русскій хронографъ ч 1. стр. 525.

۳) Никон. т. 5. стр. 146. Цар. кн. стр. 445—446. Татищевъ т. 5. стр. 254.

کیوی قایتوب کیتدیلر. روسلرنڭ قزان اوستینه کیلولری قزان قونقوچیلر ینڭ چاقورووی بوینچه بولغان ایکانلگی صفا گرای خانغه بلوندی. خان‌نڭ اول اشکه آچووی قاباروب، «یورت»نی روسلرغه صاتارغه طروشقان بکلرنی ئولوم ایله جزالی باشلادی. آنلرنڭ نیچه‌سی ئولتورولوب، قایسی‌لری ماسقاوغه، قایسی‌لری نوغای یورتینه قاچوب قوتولدی. بو چاقلرده قزان یاخشوق بوتالوب، صفا گرای خانغه قارشی باشلانغان قوزغالو شاقطی قزوشقان ایدی. قزان بکلری آراسنده یورت اوچون طروشقانلری بولدیغی کبی، یورتنی بتورورگه کوچ قویغانلری، اوشانداق خلق آراسینه فوتقو صالوب، آرادەغی برلکنی بوغالتورغه سبب بولغانلریده بار ایدی. بوصوڭغی‌لرنڭ قولندن ظور اش کیلمی ایدی ایسه‌ده، روس کنازلرینه باش اوروب، آنلردن قزان اوستینه کیلولرینی اوتونورگه، یورتنڭ یاشرون اشلرینی روسلرغه بلدیرورگه بولدیره آلالر ایدی. صفا گرای خان، قزان قونقوچیلرینی نه چاقلی نق جزالاب، آنلرنڭ طامورینی قورونورغه طروشدی ایسه‌ده، بتونلەی بتورورگه بولدیره آلمادی.

١٥٤٥ نچی یلنڭ ٢٩ نچی ایبولنده، قزان بکلرندن قادیش ایله چورا ایوانغه کشی یباروب، آناردن، قزان اوستینه یاو یبارووینی اوتوندیلر. صفا گرای خان‌نی، اوشانداق آنڭ یاقینلرندن بولغان ٣٠ قریم بکینی طوتوب روسلرغه بیرورگه بولدیلر. ایوان اوچون موندنده قوانچلی نرسه بولورغه ممکن توگل ایدی. اول، قادیش ایله چوراغه یارلیق یازوب، خان‌نی طوتارغه بویوردی. اوزی تیزدن عسکر یبارەچك ایدیگینی بلدیردی. ایوان‌نڭ قزان اوستینه یورورگه سوز بیرووی، قزان قونقوچیلرینه یورەك بیردی. بونلر، بورونغیدن بیرلی، یورت اوچون کیرەکلی بولغان اشلرنی اشلەوده برلەشه آلماسەلرده، آنی صاتار اوچون بولغان اشلرده تیز برلەشەلر ایدی. بو یولیده شولای بولدی. کونلرنڭ برنده، آزغون قزانلیلر، صفا گرای خانغه قارشی قوزغالوب، اوستینه یابورولا باشلادیلر. آکا، قزان‌نی طاشلاب چغودن باشقه چاره قالماغانغه کوره، یانندەغی قریملیلر ایله، قزاندن چقدی. قزانلیلر، قریملیلرنڭ آرتلرندن چغوب، آنلرنڭ کوبیسینی قردیلر، برآزی صفا گرای خان ایله کیتوب قوتولدی(١).

---

١) Продолж. древ. росс. вивлiѳ. т. 8. стр. 271. Никон. л. т. 5. стр. 148. Цар. кн. стр. 447. Татищевъ т. 5, стр. 256.

صفا گرای خان‌نك قزاندن قاولانووی ١٥٤٦ نچی یلنك باشنده ایدی. سیون-بیکه‌ده صفا گرای ایله قزاندن برگه چقغان ایدی. قایسی بر روزنامه‌لرده (١) صفا گرای خان‌نك سیون - بیکه‌گه اویله‌نووی قزاندن نوغای یورتینه قاچوب باروندن صوڭ بولغان ایدیگی یازولسه‌ده، بو سوز یالغاندر. یوسف میرزانك ١٥٤٩ نچی یلده، اوغوللری یونس ایله علی میرزالرنك ١٥٥١ نچی یلده ایوانغه یازغان یارلیق‌لرندن، صفا گرای‌نك سیون - بیکه‌گه اویله‌نووی، نوغای یورتنده بولماینچه، قزانده بولغانلغی بیك آچیق آڭلاشولادر. صفا گرای خان‌نك یاننده سیون - بیکه‌گنه بولماینچه، آنڭ باشقه خاتونلریده اوزی ایله برگه ایدی (٢). صفا گرای خان قزاندن چقغانده منصور سید اسملی کشی آستراخاندن قزانغه کیلگان ایدی. خان، شونڭ ایـله برگه‌لب، آستراخانغه یوردی. آندن یاردم آلوب، قزان‌نی کیلوب قامادی. قزان‌نك یاخشی کشیلری آنی خانلق‌غه تلیلر، دیو اویلیدر ایدی. شول امید ایـله طورسه‌ده، قزان‌نك بکلری ایله اولوغلارندن، هیچ بر کشی آنـڭ یانینه کیلمادی. شوندن صوڭ اورشورغه باشلادی. آلایـده هیچ نرسه اشلی آلماغاچ، قاین آتاسی یوسف یانینه باردی. صفا گرای‌نك باشده آستراخان خانندن یاردم صوراپ، اوزینك قاین آتاسندن صوراماوی، آنـڭ ایـله تگینك آراسنده چن طانواق یوقلقدن ایدی. بو چاغنده سیون - بیکه نیچه یلدن بیرلی کورمی طورغان نوغای یورتینه قایتقان، کون یاغینك ایرکون چایلاولرنده یاڭادن یوری باشلاغان ایدی. صفا گرای خان، یوسف میرزادن بیك یـالواروب اوزینه یاردم ایتووینی، قزان‌نی آلوشوب بیرور اوچون اوغلی قول آستونده نوغای یاوی ییاروونی اوتوندی. یوسف میرزا، صفا گرای خان‌نی یاراتوب بتورمی ایدی ایسه‌ده، خان‌نك اوتونچینی ییرینه یتکوزدی.

اوغلی یونس قول آستنده نوغای یاوی ییاروب، قزان‌نی آلوشورغه بویوردی. سیون - بیکه‌نك، صفا گرای‌گه یاردم بیرورگه آتاسینی دیمله‌ونده

---

١) Истор. о казан. цар. (Соловец. сп.) стр. 49—50.) Истор. о казан. цар. (сп. Румянц. музея) стр. 281—282.

٢) Истор. о казан. цар. (Соловец. сп.) стр. 49. Истор. о казан. цар. (сп. Румянц. музея) стр. 281. Істор. о взят. казан. гл. 28.

شبهه یوق ایدی. صفا گرای قزانغه کیندی ایسه‌ده، آنڭ خاتونلری وشونلر آراسنده بزنڭ سیون - بیکه نوغای یورتنده قالغانلر ایدی. ۱۵٤٦ نچی یلده، سیون - بیکه نوغای یورتنده طوردی. صفا گرای قزانغه کیندی ایسه‌ده. آنڭ قزان‌نی آلووی ایله آلماوی بیلگولی بولماغانلقدن، سیون - بیکه آنڭ ایله کیتمادی. ۱۵٤۷ نچی یلده، صفا گرای خاندن یوسف میرزاغه ایلچی کیلوب، بیکه‌لرنی، یونس میرزا ایله، قزانغه بیارورگه اوتوندی. ایلچی کیلگانده یوسف میرزا ایوده یوق ایدی ایسه‌ده، اوغلی یونس، صفا گرای‌نڭ خاتونلربنی قزانغه آلوب کیندی (۱) . ۱۵٤۷ نچی یلنڭ جایننده، سیون - بیکه یاڭادن قزانغه قایتدی. اول‌وچاغنده صفا گرای خان قزان‌نی آلوب، یاڭادن خانلق اینه باشلاغان‌ایدی. شول یلنی سیون - بیکه‌دن بر ایر بالا طوغوب، آڭا، اوتامش گرای دیوب آت قوشدیلر. قزان، اوزینڭ بوتالوونڭدن چنلاب طوقتالماغان بولغانلغی اوچون، سیون - بیکه‌نڭ بو یولی قزانده طورووی بیك کوڭللی بولمادی. قزان یورتی ایله روس یورتی آراسیده توزوك توگل ایدی.

۷

سیون - بیکه‌نڭ صفا گرای‌دن طول قالووی.

۱۵٤۹ نچی یلده (۲)، صفا گرای‌خان ئولوب (۳). سیون - بیکه طافیده‌طول قالدی. اوغلی اوتامش گرای ایکی‌گنه یاشنده بولغانلقدن، سیون - بیکه‌نڭ حالی بیگره‌ك قزغانچ بولدی. قزانلیلر اوتامش گرای‌نی خان‌ایتوب بیلگوله‌دیلر ایسه‌ده، آنڭ ایله‌گنه سیون - بیکه‌نڭ جانی طنچلانه‌چق توگل ایدی. چنلابده شولای بولوب چقدی. اوتامش گرای ایکی‌گنه یاشنده بولغانلغی اوچون، آنڭ، خانلق اشلربنی باشقاره آلمایه‌چغی بیلگولی ایدی. شوڭا کوره، قزان

---

۱) Продолж. древ. росс. вивлiоѳ. т. 8. стр. 274.

۲) صفا گرای خان‌نڭ ئولووی برنچی ویاخود ایکنچی مارت‌ده بولورغه کیره‌ك. "Русскiй хранографъ" ده ۳۰ نچی فیورالده دیبولسه‌ده، فیورال، ۳۰ دن کیتما گانلکدن، اول کون‌نڭ مارت باشی بولغانلغی بلونه‌در.

۳) Никон. т. 5. стр. 157. Цар. кн. стр. 459. Татищевъ т. 5. стр. 272. Русскiй хронографъ ч. 1. стр. 529.

اولوغلاری، اوز آرا کیکَاشوب، صفا گرای خان‌نڭ قریمده‌غی بوله‌ك گرای (١) اسملی اوغلینی خانلقغه صورار اچون، بولبارس اسملی کشینی قریم‌غه ایلچی ایتوب یباردیلر. آنڭ ایله برگه طاغیده ٣٠ قزان کشی‌سی بار ایدی (٢). ایلچیلر آرقیلی صاحب گرای خانغه یارلیق یازولوب، آنـاردن، بـوله‌ك گرای‌نی قزانغه خان ایتوب یبارووینی اوتونولـگان ایدی. ایلچیلر، دون یلغه‌سینه یتـکاچ آنلرنڭ اوستلرینه روس قازاقلاری هجوم ایتدی. بونلر، اوراق آتلی باشلق قول آستونده‌لر ایدی. ایلچیلرنڭ کوبسی قرولوب، قایسی‌لری قاچوب قوتولدی. صاحب گرای خانغه یازولغان یارلیق قازاقلر قولینه توشدی. بو یولی یبارلـگان ایلچیلرنڭ برسیده قریم‌غـه یته آلمادی. شوندن صوڭ قزانلیلر قریم‌غه ایکـنچی قات ایلچی بـاردیلر ایسه‌ده، آنسندنده فائده چقمادی. قریم خانی ایله تورك سلطانینڭ اوستدن قاراولری شوملوغنده قزان خانلغی باشسز قالدیرولدی. سیون ـ بیکه بولدقلی خاتون ایدی ایسه‌ده، قزانلیلر آنی چنلاب طانومیلر، آکا برخاتون دیوبکنه قاریلر ایدی. قزان‌نڭ اوز بکلری آراسنده چن کشی بولماغانلقدن، سیون ـ بیکه قوشچاق اسملی قریم بکینه کیکَاش ایتوب اش ایته‌در ایدی. چنلابده قوشچاق بك کیکَاشورگه یارارلق چن کشی وشونڭ ایـله برابر طوبغولی مسلمان ایدی. بیکه‌نڭ بو اشی قزانلیلرغه برده اوخشامادی. آنلر، سیون ـ بیکه طوشماسنده ئلك نیندی یالغان سوزلر سویلیلر، آکَا یالا یابالر ایدی. قزان خلقی حاضرنده بیك واقچل بولدیغی کبی، بورونغیده‌ده شولای ایدی. آنلر برنی بیش ایتوب سویلیلر، قلنی قرقغه یارالر ایدی. سیون ـ بیکه طوشماسنده سویله‌گان سوزلر یده شولای بولدی. صفا گرای‌خان‌نڭ ئولووی یوسف بیك‌گه ایشتولـگاچ، اول، سیون ـ بیکه‌نی شیخ علی‌گه بیرمکچی بولدی. ١٥٤٩ نچی یلنڭ جاینده، ایوانغه یارلیق یازوب، سیون ـ بیکه‌نی شیخ‌علی‌گه بیرورگه تله‌دیگینی بلدیردی. آنڭ بو یارلیغی یاخشوق اهمیتلی بولغانلغی اوچون، بز، آنی بو اورونده یازوب کیته‌سمز کیله‌در. اول، مونه شولای یازولغان ایدی:

«مینم دوستم اولوغ کناز ایوانغه یوسف میرزادن سلام اوقوب، سوزم

---

١) مستفادالاخبار ج. ١. ص. ١٢٨ — ١٢٩

٢) Продолж. древ. росс. вивліоѳ. т. 8. стр. 146.

شول: قزان بکلری موندن ئلوك صفا گرای خان نی قاولاب؛ سینك آتاك واسیلی کنازدن، شیخ علی خان نك طوغانی بولغان جان علی خان نی قزانغه خان ایتوب آلغانلر، قزان نك یاخشی کشیلرینی بزگه یباروب، بزنك ابله یاقینلاشونی اوتونگانلر ایدی. تگربنك یازمشی بوینچه، جان علی خانغه اوزمزنك قزمز (سیون ـ بیکه) نی بیروب، قدا بولوشقان ایدك. صفا گرای خان قزاندن قاچقاچ، بولات بك، بورندن اورونتون، آڭا یارلیق یباروب، آنی قزانغه کیلتوردی. سینك دوستنك بزنك کیاومز بولغان جان علی نی ئولتوردیلر؛ مینم قزمنی صفا گرای گه بیردیلر. صفا گرای برنچی مرتبه قزانغه کیلگان چاغنده، آنك برله نه باریسی ۳۰ کشی گنه کیلگان ایدی. شوندن صوك نیچه یللر اوتکاچ، ئاله نه چاقلی یالانفاچ قریم کشیلرینی چاقروب کیلتوردی. قزانلیلرنی تورلیچه قصه باشلادی.

قزان کشیلری، آناردن، شول چاقلی قصونقیلق کوروگه چدی آلماینچه، آنی، یاڭادن قاولادیلر. اول بزگه کیلوب «مینم آتام فتح گرای شاهزاده، سینك قارت آغاك شیغیم میرزاغه، بر چاغنده، ایذگولك ایتکان ایدی. مونه سبن بو چاغنده میڭا ایذگولك ایت؛ مینم برله اوزڭنك اوغلنگنی یبار؛ میڭا یاوڭنیك بیر. مین قزان نی سینك آرقاڭده‌غنه آلا آلام. مین سینك ایرکڭده بولورمن. (قزانده) بر ویا ایکی کشینی گنه ئولتوروب، شوندن آرتقنی ئولتورمام. موندن صوك هیچ کمگه ضرر تیگورمام» دیو سویلدی. اول، شول سوزلرنده طوره‌چق ایدیگینه آنت ایتدی. آتاسی نك اوتکانده گی یاخشی‌لغی اوچون، بز، آنك اوغلینه یاخشیلق قیلدق. اوغلم یونس میرزا ایله، اوزمزنك یاومزنی آنك برله یباروب، آنلر قزان نی آلوب بیردیلر. اول، شهرگه کرگاچده، بزگه بیرگان سوزلرینك هیچ برسنده طورمادی. اوغلم یونس میرزانی نوغایغه یبارگاچده، قزان نك یاخشی کشیلرینی، سیدنی بارسنده ئولتورتدی. قایسی بکلرنی بزگه ایلچی ایتوب یبارگان بولدی. قایسی بکلر، میرزالر هم‌قازاقلر سینك یانیڭه قاچدی. الله عدل. اول بزگه بولغان سوزینی اوزگه‌رتکان‌بولسه، آنك اوز باشینه‌ده شول یتدی. حاضرنده بزنك سیڭا طوغری سوزمز شول: کیله‌چکده سینك ایله دوست بولسه‌ق ایدی. شیخ علی خان نك طوغانی جان علی ایله یاقینلاشقان ایدك. لکن آڭا، الله نك شوشندی یازمشی ایرشدی. مونه

حاضرنده، بز، شیخ علی ایله دوستلقده هم باقینلقده بولاسمز، همده آنکا اوزمزنك قزمزنی بیره‌سمز کیله. شوشی یارلیغمز ایله بایسونغار ایاچیمز سیکا باروب ینکاچده، الله بیردی اوغلان‌نی، توکیل بك‌نی، آغیش ملانی، اوشانداق صفا گرای خاندن سیکا قاچوب بارغان قلچورا بك‌نی، بورناش‌نی، نکری - قل‌نی، که‌به کنی، اسلام‌نی، علیکای میرزانی، حسین بك‌نی، کیلدی میرزانی، شاهچورانی هم باشقه کشیلرنی اوزلوینك طوغانلری، بالالری، ایبداشلری، کشیلری ایله، کوبموگنه بولسه‌ده، چواش، چیرمش، رزان، موقشیلرنی بارسنه شیخ‌علی ایله برگه قزان‌اوستینه ییبار. سینك‌عسکرك وواغه یاننده‌ن شهر یانینه‌بارماسون. خان، اوزینك یانندەغی بار کبك قزان کشیلری ایله، قزان یانینه باروب، «مونه سزنك پادشاهکز، مونه سزنك بکلرکز، مونه سزنك کشیلرکز، مونه آنلو بزده کوبمو بار؟» دیوب ایتورگه بوبورسون. چاپقونمز بایسونغار ایله اوزگزنك یاخشی کشیگزنی، شیخ علی‌نکده یاخشی کشی‌سینی بزگه ایاچی ایتوب ییباره‌گز، قایسی آیده قایسی کونده شیخ‌علی‌نی قزان‌اوستینه ییباره‌چك ایدیکگزنی بزگه بلدیره‌گز ایدی. بزگه اول بیلگولی بولوب طورور ایدی. شیخ علی‌گه بولوشاق ایتەر اوچون، طوغانمزنی، آنك ایله بالالرمز هم‌یاومزنی، بویورغان سیدنی، ایلصمان بك‌نی، عبدالله باخشی‌نی، اوشانداق بارچه قزان بکلرینی برگه ییبارور ایدك. مونه شونی بلوگز. صفا گرای ئولگاچده، قزانده طوروچی بادراقلر، یولبارس (۱) راسف، دانین محمد اوغلی قول آستونده ۳۰ کشینی قریم‌غه، خان صورار اوچون، ییباردیلر. مونه شول ۳۰ کشی‌نی سینك کشیلرك طوتدیلر؛ قاچوب قوتولغانلری بزنك کشیلرمز قولینه‌ئل‌کدیلر. شوشی کشیلردن صوڭ باشقه کشیلر خان صورار اوچون، قریم‌غه کیندیلر. شیخ علی قزانغه خان بولغاچده، قریم یولینی بیك نق صاقلارغه بویوروب، قزانغه ایکنچی پادشاه کیلماسون ایدی.

بو یل بزنك کشیلرمز ماسقاوغه صاتو ایله بارغانلر ایدی. قایتقان چاغنده شونلرنك اوسنلر بینه دونده طوروچی سزنك قازاق هم سیوروقلرکز چاپقونلق

---

۱) بو سوز، یوسف میرزانك یارلیغنده „Янборсъ“ русскій хро- нографъ ده „Енбарсъ“ یازولغان بولسه‌ده، بز آنی یولبارس دیو ترجمه ایتدك.

ایتوب، آنلرنڭ فایسی‌لرینی قروب، آقچه‌لرینی طالاغانلر، فایسی‌لرینی ایسه طوتوب سزگه ایلتکانلر. سینك یانـگده تری بولغان بزنڭ کشیلرمز، باشلرنده قورات طولو بای، بارانچی، یانچورا، بای کیلدی، ناماز، کوون طوغان حافظ بولدیغی حالده، ۱۱ کشی. مونه مین، شوشی کشیلرنی، چاپقونمز بایسونغار ایـله برگه، یباروگز طوشماسنده سیکا باش اورامن. میکا بر یاخشی بورغو یباروگزنی اوتونه‌من. شوشی چاپقونمز بایسونغارنی ۵ کوندن آرتق طوتمایـنچه، تیزلك ایله‌یباروگزنی تلب یارلیقنی یباره‌من» (۱) بایسونغار، ۱۵٤۹ نچی یلنڭ ایبولنده، ماسقاوغه کیلوب، یارلیقنی ایوانغه طابشوردی. آنڭ ایله برگه ۷۰ ایبداشی، ۲۰۰ نوغای صانوچیسی بولوب، بو صوگغیلر، ماسقاوده صاتار اوچون، ۳ مڭ آت آلوب کیلـگانلر ایدی. یوسف‌نڭ بو یارلیغی ایوان‌نی چیکدن طیش قوواندیردی. یوسف میرزا، سیون ـ بیکه‌نڭ آتاسی، اوتامش گرای‌نڭ ایسه باباسی بولا طوروبده، شونلر اوستینه قزان خانلغی‌نڭ ایڭ بورونغی دشمانی بولغان روس کنازینی چاقوروب یباروی، ایوان اوچون قوواناسلقده توگل ایدی. ایوان، شول یلنڭ ۹ نچی آوغوستنده، نوغای ایلچیلرینه ماسقاودن کیته‌رگه بویوروب، آنلر، آوغوست‌نڭ ۱۱ نچی کوننده، ماسقاودن کیتدیلر. بونلر ایله برگه ایوان‌نڭ قادیش قودینق اسملی کشی‌سی یوسف میرزاغه ایلچی بولوب کیتدی. ایوان، آنڭ آرقیلی، یوسف‌غه یارلیق یازوب، اول یارلیقده تیزدن شیخ‌علی‌نی قزان اوستینه یباره‌چك ایدیگینی بلدیردی. یوسف میرزا، سیون ـ بیکه‌نی شیخ علی‌گه بیروب، قزان خانلغینی اوزینه قارانمقچی، شولای ایتوب ایوان‌نی آلدامقچی ایدی ایسه‌ده، ایوان‌نڭ یوسف طوزاغینه ئله‌کمایه‌چگی بیلـگولی ایدی. اسماعیل میرزا کبك دین، ملت دیگان نرسه‌لرنی بلماگان وشونڭ ایله برابر بتون اشله‌گان اشی شونلرنڭ کیربسینه بولغان صاتلق میرزالر بولوب طورغانده، ایوان‌نڭ اشی اوزی ئله‌گانچه باروب طوره‌چق ایدی. چنلابده شولای بولدی. اوتامش گرای سوت ایموچی بالا بولغانلقدن، قزان خانلغینڭ بتون اشینی باشقاروچی سیون ـ بیکه ایدی. اول، روسلرغه چن کوڭلدن دشمان بولغانلغی اوچون، روسلر ایله کیلوشورگه تله‌می، نیچوکگنه بولسه‌ده آنلرغه ضرر کیلتورو اوینده

---

۱) Продолж. древ. росс. вивлiоѳ. т, 8, стр. 141—147.

ایدی. ١٥٤٩ نچی یلنک مارتنده، قزانلیلرنک موروم اوستینه باصقونلق ایتولری،
شوشی دشمانلقدن کیلگان نرسه ایدی. سیون - بیکه ایوان‌نک دشمانی
بولدیغی کبی، ایوانده، سیون - بیکه‌لک دشمانی ایدی. صفا گرای خان‌نک
روسیه اوستینه یش ـ یش باصقونلق ایتووینده وشونک ایله برابر روسیه
قول آستینه کروب بارمقده بولغان قزان خانلغینی ایرکلی بر خانلق ایتوونده،
سیون - بیکه‌نک بیک طور قاتناشی بولغانلغینی ایوان آچیق بله‌در ایدی.
شونگا کوره، اول، آنی یاراتمی، دشمان کوره‌در ایدی. سیون - بیکه‌نی
یاراتماوچی ایوانغنه بولمایینچه، آنی، روسلرنک بارسیده یاراتمیلر ایدی.
قزانلیلر، سیون - بیکه تله‌گانچه اش ایتسه‌لر، آتاسی یوسف میرزا، اوشانداق
نوغای میرزالری قزان خانلغینه بارده‌مده بولونسه‌لر ایدی، قزان‌نک برنچی
خانلق بولوب قالاچقی وبناءً علیه روسلرنی توتره‌توب طوره‌چقی بیلگولی
ایدی. لکن اش، سیون - بیکه تله‌گانچه بولمادی. نوغای میرزالری ایوانغه
صاتولوب، طورغانی، قزان ضررینه اش ایتوب طوردی. سیون - بیکه ایوان‌نی نه
چاقلی یاراتماسه‌ده، اوشانداق آنک ایله یاریشاقده بولونی چن کوکلدن تله‌ماسه‌ده،
١٥٤٦ نچی یلنک ٦ نچی ایپولنده، اوغلی اوتامش گرای اسمندن، باغشاندی
اسملی کشینی ماسقاوغه یباروب، ایوان ایله یاریشلقده بولورغه تله‌گانلگینی
بلدیردی. ایوان، اوتامش گرای اسمینه، یارلیق یازوب، «بزنک ایله یاریشلقده
بولورغه تله‌سه، باغشی ایلچیلر یبارسون!» دیدی. آنک بولای دیووی کوز
بویاوبغنه بولوب، اول، قزان اوستینه یورورگه اویلاب قویغان ایدی. قزان
ایله ماسقاو آراسینده ایلچیلر یوروکله‌سه‌ده، بو ایککی یورتنک آراسنده
دوستلق بولغانی یوق؛ بولاچقده توگل ایدی. یوسف میرزا، ایوان‌نی قزان
اوستینه کیلورگه قونورتدیغی کبی، صفا گرای خاندن قاچوب، نوغای یورتنده
طورمقده بولغان بویورغان ـ سید، ایلصبان بک، عبدالله باغشی‌لرده ایوانغه
یارلیق یازالر: آنی، قزان اوستینه کیلورگه دیمیلر ایدی. ایوان، ١٥٤٩ نچی
یلنک آوغوستنده، آنلرغه یارلیق یازوب، قزان اوستینه یورویه‌چک ایدیگینی
بلدیردی (١). بویورغان ـ سید ایله عبدالله باغشی قزان‌نک اولوغ کشیلرندن

١) Продолж. древ. росс. вивліоѳ. т. 8, ст. 161—163.

ایدی ایسه‌لرده، قزان یورتینی ایوانغه آلوب بیرورگه طوروشه‌لر؛ قزان اوستینه کیلووینی تله‌ب، آکـا، یارلیق‌لر یباره‌لر ایدی. ایوانده آنلرغه یارلیق‌لر یازا؛ تورلی بوله‌کلر بیرمه‌کچی بولوب، تـگیلرنی قزوقتوره ایدی. قزان قاچقونلری نوغای یورتنده‌غنه بولماینچه، آندیلر، ماسقاوده بیگره‌کده کوب ایدی. بونلرده ایوان‌نی قزان اوستینه یورورگه دیه‌ملیلر، قوتورته‌لر ایدی. آنلرنڭ هر برسی «قورصاق قلی» بولوب، هیچ برسنده یورت قایغوسی بولماغانلقدن، طاماق اوچون یورت صاتونی بر نرسه‌گه‌ده صانامیلر ایدی. شول چاقلرده خسرو اسملی بر بك، نوغای یورتنده طوره‌در ایدی. بو کشینی قریملیلر ئولتورمکچی بولغانلق‌لری اوچون، اول، قزاندن قاچقان؛ صوڭره، یانینه کشیلر جیوب، قزان یاننده قریملیلر ایله بیك نق اوروشقان ایدی. آنڭ بو اشینی ایوان بیك یاراتدی. ۱۵۴۹ نچی یلنڭ آوغوستنده، یارلیق یازوب، آنی اوز یانینه چاقورتدی (۱). بو چاغنده روسلر قزان یورتینه یاو بولدقلری کبی، نوغایلرده یاو ایدی. ۱۵۴۹ نچی یلنڭ کوزنده، نوغای میرزالردن اسماعیل، آرسلان میرزالر ایوانغه یارلیق یازوب، اوزلریڭ قزان یورتینه یاو بولدقلرینی، تیزدن آنڭ اوستینه یورویه‌چك ایدکلرینی بلدیردیلر (۲). بلوك ـ بولات ایسه، ایوان کوڭلی اوچون قزان یورتینه باصقونلق ایتکانلـگینی بلدیردی (۳). سیون ـ بیکه‌نڭ آتـاسی یوسف میرزاده ایوانغه یارلیق یباروب، یاز هم کوز کونی قزانغه باصقونلق ایته‌چگینی آڭلاندی. یوسف‌نڭ ایلچیسی «ایسه‌رگه‌ن»، اسماعیل‌نڭ تیمور اسملرنده بولوب، بونلر، اوکتابرنڭ ۹ نچی کوننده، ماسقاوغه کیلـگانلر؛ ۱۳ نده ایوان‌نی کوروب، آڭا، پادشاهلرینڭ یارلیق‌لرینی طابشورغانلر ایدی. بلوك ـ بولات‌نڭ ایلچیسی قاراچی، آرسلان‌نڭ بای خواجه اسملرنده بولوب، بونلر ۱٤ نچی اوکتابرده، ماسقاوغه کیلـگانلر ایدی. آنلرنڭ ایوان ایله کوروشولری ۱٦ نچی اوکتابرده، یارلیق‌لرنی طاپشرولریده شول کونده بولدی.

سیون ـ بیکه‌نڭ طوغانی یونس میرزا، کوبدن بیرلی قزان بگی بولورغه

۱) Продолж. древ. росс. вивліов. т. 8, стр. 163—165.

۲) Продолж. древ. росс. вивліоѳ. т. 8, стр. 182—194.

۳) Продолж. древ. росс. вивліоѳ. т. 8. стр. 190.

تلیدر ایدی. اول، ۱۵٤۷ نچی یلده، صفا گرای خان‌نڭ خاتونلرینی قزانغه کیلتورگانده‌ده شول اوی برله کیلگان ایدی. لکن آنڭ اویلاغای بولمی قالغان؛ شوڭا کوره، اول، قزان یورتینه آچولی ایدی. ۱۵٤۹ نچی یلنڭ جاینده، قزانغه کیلوب، اوزینی بك‌اککه آلونی اوتوندی (۱). قزانلیلر، یونس‌نی بك‌لککه آلمادقلری ایله برابر، آنی قزانغه کرتمادیلر. باینافقنه کشیلر بنیده قردیلر. بو اش، نوغایلر ایله قزانلیلر آراسینی‌طاغنه بوزوشموره توشوب، آنلرنی قزان اوستینه یورو اوینه کیلتوردی. ۱۵٤۹ نچی یلنڭ کوزنده، روسلر قزان اوستینه یوروگه حاضرله‌نمکلری کبی، نوغایارده شوڭا حاضرله‌نمکچی بولالر ایدی. قزغانچ سیون‌-بیککه بریاقدن روسلر، ایکنچی یاقدن اوزینڭ اوروغلری، طوغان ویاقینلری ایله اوروشورغه تیوشلی ایدی. بو یل، سیون‌-بیکه اوچون ایڭ قایغولی بل بولدی. ایرینڭ ئولووی. بالاسینڭ یاشلگی، آتا وطوغانلرینڭ روسلر ایله بربولوب قزان اوستینه یوروگه تله‌ولری، آنی چیکدن طیش بورچیلر، قایغورتالر ایدی. نوغایلرنڭ قزان‌غه یاو بولولری، ایوان اوچون سویله‌ب بتورگیسز قووانچلی اش بولغانغه کوره، اول، ۱۵٤۹ نچی یلنڭ آزاغنده، قزان یورتی اوستینه یورور اوچون، عسکر جیارغه بویوردی. نویابرننڭ ۲٤ نچی کوننده، اوز بلماسقاودن یوردی. فیورال‌نڭ ۱۲ نچی کوننده، قزان یانینه کیلوب طوقتادی. اول کون سه‌شنبه کون ایدی (۲). قزانلیلر، نوغایلرنڭ اوزلرینه یاو ایدکلرینی بلسه‌لرده، ۱۵٤۹ نچی یلنڭ کوزنده، یوسف میرزاغه ایلچیلر یباردیلر. بونلر نه بارسی ۷ کشی بولوب، باشلرنده ایزل‌-غورا اسملی حاجی ایدی (۳). ایلچیلرنڭ نه اوچون کیلولری یارلیق‌ارده کورسه‌تولماگان بولسه‌ده، آنلرنی، سیون‌-بیکه‌نڭ، آتاسی یوسف‌دن، یاردم صورار اوچون یبارگان بولووی آڭلاشولادر. یوسف، قزان ایلچیلرینی صالقرناق ایله قارشو آلوب، آنلرغه آچیق یوز کورسه‌تمادی. آنڭ بولای ایتووی، قزانلیلرنڭ شوشی جایده یونس‌نی قزانغه کرتماینچه، آنڭ یاننده‌غی

۱) Продолж. древ. росс. вивліоѳ. т. 8, стр. 169.

۲) Никон. л. т. 5 стр. 160. Цар. кн. стр. 460—461. Татищевъ т. 5, стр, 276.

۳) Продолж. древ. росс. вивліоѳ. т. 8, стр. 202.

۲ *

کشیلرنی قروالری اوچون ایدی. نوغای‌میرزالری، ایوانغه‌یازغان یارلیق‌لرنده،
اوزلرینی «بز مسلمان» دیوب یازسه‌لرده، بونلرنك هیچ برسنده چن مسلمانلق
یوق ایدی. آنلر، ایوان‌نك آزغنه بوله کاری اوچون، قریم یورتی اوستینه
یاصقونلق ایندکاری کبی، قزان یورتی اوستینه‌ده یاصقونلق ایتودن طارتونمیلر؛
طرغان قانینی آغوزودن چیرکانمیلر ایدی. یوسف میرزا شوندیلرنك برسی
بولسه‌ده، اول، قزان اوستینه یورونی اوخشاتوب بترمی، آکا کوکلی چنلاب
اولطورمی ایدی. آنك بولای بولووی، قزی سیون - بیکه‌نك قزانده بولونووی
اوچون ایدی. اول، ایوان‌نی قزان اوستینه کیلورگه چاقوروب یارلیق یبارگان
ایدی ایسه‌ده، آنی، اوخشاتوب بتورمادی. ١٥٤٩ نچی یلنك کوزنده، ایوانغه
یاکادن یارلیق یباروب، آنی، قزانلیلر ایله کیلشورگه دیمله‌دی. «حاضرنده
مینم قزم قزانده، مینم اوروغارمده آنده، مین قزانغه سزنك ایله کیلوشورگه
بویورومن، مین سزنی کیلوشتوروومن. ایندی سینك ایله کیلوشورگه تله‌میلر
ایکان، اول چاغنده چای کونی سین قردن، مین بو یاقدن بارورمن. مینم‌اوچون،
سین آنلرنی حاضرنده محاربه ایتمه. مین سینی قزان ایله کیلوشتورورمن. سزگه
تولاك تولرگه بویورورمن. مینم سوزمنی قزانلیلر طکلامیلر ایکان، اول
چاغنده، اوزاشکنی اوزك قارارسن» دیدی (١). یوسف‌نك بو یارلیغی هجرتدن
٩٥٦ نچی یلنك اوکتابرنده (٢) یازولغان بولوب، آنك ماسقاوغه ایرشووی
١٥٤٩ نچی یلنك ١١ نچی دیکابرنده بولدی. اول چاغنده ایوان ماسقاودن قزان
اوستینه یورگان ایدی. شوکا کوره، یوسف یارلیغی‌نك، قزان اوچون، آز
بولسه‌ده فائده‌سی بولمادی. یوسف، سیون - بیکه‌نی صوکندن قزغاندی ایسه‌ده،
آنك قزغانووی سیون - بیکه‌نك قانلی یاشلرینی طوقتاتورغه یاردم ایتمادی.
ایوان، قزان‌نی ١١ کون قاماب طورسه‌ده، آلورغه بولدیره آلمادی. قاتقان
کوکللی نوغای بکلرندن سیون - بیکه‌گه یاردم بولماسه‌ده، یاقشلاووچی تنکری
آنی طاشلامادی. قوتلی یاغمور یاغوب، روسلرنك اشلرینه قوماچاولادیغی
کبی، بیك کوچلی جیل چغوب هم آنلرنك اشلرینه شاقطی قوماچاولق ایتدی.

---

١) Древ. росс. вивліоѳ. т. 8. стр. 205—206.

٢) هجرتدن ٩٥٦ نچی یل، میلادی ایله ١٥٤٩ نچی یلغه طوغری کیله‌در.

قارلرنك ئوری باشلاویده روسلرنی شاشورتوب قالدردی. هوا کوندن کون یلینه باشلاب، کچکنه یلغه‌لرده بوزلر قاقشادی. کون بویی یاوغان یاغمورلر ایله آیاق آستی یورماسدی بولدی. بونلر بارسیده ایوان اوچون اچ پوشورغچ نرسه‌لر ایدی. شوکا کوره، اول، فیورالنك ٢٥ نچی کوننده، قزان‌نی طاشلاب کیتدی. ایوان، ایدل آرقیلی چققاچ، زویه یلغه‌سینك طاماغی یانینه طوقتادی. یاننده‌غی کشیلری ایله کیکه‌شوب، زویه طاماغینه بر شهر بناء ایتارگه‌اویلادی. اول اورونده «توگه‌رەك طاغ» آتالغان بیوك برطاغ بولونوب، قالانی شونك باشینه یاصارغه بولدی. ١٥٥٠ نچی یلنك ٢٦ نچی دیکابرنده، نوغای میرزالرندن آرسلان، آتای، تیلاق میرزالر روس یورتی‌نك میشچیرا آتالغان ئاوشی اوستینه باصقونلق ایتدیلر. بونلر ایله ٥٠ مك نوغای یاوی بار ایدی (١). نوغایلرنك بو باصقونلقلری اوزلری اوچون ضررلی بولوب چقدیغی کبی (٢)، قزان اوچونده فائده‌سی بولمادی. اگرده آنلر، اوتکان یلنك قشنده باصقونلق اینکان بواسه‌لر ایدی، سیون ـ بیکه‌نیده قوواندیرغانلر، اوزلری اوچونده شاقطی فائده ایتکان بولورلر ایدی. ١٥٤٩ ـ ١٥٥٠ نچی یللرده، روسلر قزانغه ظور ضرر کیلتوره آلمادیلر ایسه‌ده، کیله‌چکده آنلرنك طاغیده قزان اوستینه هجوم ایته‌چکلری بیلگولی ایدی. شوکا کوره، سیون ـ بیکه، ١٥٥١ نچی یلنك قشنده، اوغلی اوتامش گرای اسمندن ایوانغه ایلچی یباروب، آنك ایله باریشلقده بولورغه تله‌گانلگینی بلدیردی. آتاسی یوسف‌نکده «کیلدی ـ اور» اسملی ایلچی‌سی ماسقاوغه کیلوب، ایوانغه، یوسف‌دن بارلیق کیلتوردی. آنك بو بارلیغنده، ایواندن، قزان ایله طاتولاشووینی اوتونولگان ایدی. روسلر ایله تاتارلر آراسنده دشمانلق بیك نق طامور جایگانلگی سببلی، آنی، تیزگنه بتورورگه ممکن توگل ایدی. ایکی یورت آراسنده نه چاقلی ایلچیلر یورسه‌ده، هیچ برسندن کوزگه کورونورلك فائده چقمادی هم چقاچقده توگل ایدی. ایوان، زویه طاماغینه قالا یاصارغه چن کوکلندن تله‌گانلگی اوچون، ١٥٥١ نچی یلنك باز باشنده، زویه یانینه کوچلی عسکر یباردی. قالا اوچون

١) Русскій хронографъ ч. I, стр. 532.

٢) Никон. л. т. 5, стр, 161. Цар. кн. стр. 462. Татищевъ т. 5. стр. 278.

کیره‌کلی بولغان بورالر، اوغلیچ اورماننده بورالمقده‌لر ایدی. شول یلنك جاینده، زویه قالاسی اشله‌نوب تماملاندی. آکا چیرکاوده صالوندی.

زویه قالاسینك یاصالووی، قزان خانلغینی بتورور اوچون روسلرغه ایك نق تورەك ایدی. طاغ یاغی کشیلری، روسلرنك زویه‌گه‌اورونلاشوارینی کورگاچده، روس باشلقلری یانینه کیلوب، اولوغ کنازگه باغوندقلرینی بلدبردیلر. زویه‌نك صالونووی قزانلیلرنیده قورقوتدی. قزان اولوغلاری اوز آرا جیولوشوب، روسلردن نیچوك صاقلانورغه کیره‌کلیگی طوشماسنده کیگاشه باشلادی. روسلرنك قزان خانلغی اورتاسینه کیلوب اورونلاشوالری، سیون‌بیکه‌نی بیگره‌کده قورقوتدی. اول، قازاننی نغوتورغه بیوروب، هر یاقدن عسکر جیارغه قوشدی. روسلر ایله صوغوشورلق عسکر جیولوب یتما گانده، ایرکلی کشیلرنی، آقچه ایله بولسه‌ده، یاللارغه، شونلرغه آقچه‌نی اوزخزینه‌سندن بیرورگه بولدی. زویه قالاسی بولوب طورغانده، قزان‌نك روسلرغه کیتووی بیلگولی بولغانلقدن، سیون‌بیکه روسلرنی زویه‌دن قاولاب قالانی اوز قولینه آلورغه، آنتق کوچنی قوبوب بولسه‌ده شونی اشله‌رگه تلیدر ایدی(۱). قزان‌نی نغوتدیرووی، عسکر جیارغه بویورووی، یتما گانلرینی اوز آقچه‌سینه یاللارغه بولووی بارسیده شونك اوچون ایدی. آنك اویلاغانی «خانلق» اوچون فائده‌لی بولسه‌ده، قزان خلقی آنکچه اش ایتمادی. سیون‌بیکه‌نك بویروغینی طوتقان برگنه کشی بولوب، اولده، قوشچاق اوغلان ایدی. بو کشی طازا هم عقللی وشونك ایله برابر چن مسلمان ایدی. قزانده قوشچاق بولماغان بولسه ایدی، اول، ئلله قایچان روسلرغه کیتکان، آنك قالاسی اوستینه روس یالاوی کوبدن قادالغان بولور ایدی. قوشچاق، قریه‌لیلر ایله نوغایلردن ۲۰ مك عسکر حاضرلاب، روسلر ایله صغوشورغه بولدی.

قزانلیلر، سیون - بیکه‌نك سوزینی طڭلامایچه، روسلر ایله اوروشدن باش طارتدیلر. «بز، روس عسکرینه قارشی طوره آلمیمز» دیو صوغوشقه بارمایه‌چقلرینی بلدیردیلر. قوشچاق، یورت اوچون طروشوچی ایرلرنك برنچیسی وشونك ایله برابر سیون - بیکه‌نك بویروغنچه اش ایتوچی بردن

---

۱) Истор. о казан. цар. (Соловец. сп.) стр. 69—70. Істор. о взят. казан. гл. 35.

بر باشلق بولغانلقدن، سیون - بیکەنك آنی باشقه بکلاردن آرتق کورووی بیلـگولی ایدی. قزان بکلاری، سیون - بیکەنك قوشچاق‌نی آرتق کوروو ینی بارانهیلر، آکا اچلوی پوشادر ایدی. قزان خلقی بورونغیدن بیرلی بوش بوغازلق اینوچان، کشی اوستینه یالا یابونی یاراتوچان بولغانلقلری اوچون، آنلر، سیون - بیکه گەدە یالا یابودن طارتونمادیلر. سیون - بیکه قوشچاق ایله اوینا‌ش ایته، قوشچاق‌غه خاتونلققه بارمقچی، آنك ایله برلەشوب اوغلی اونامش گرای‌نی ئولتورمکچی بولا، دیوب سویلیلر ایدی(۱) قزانلیلر اوز آرا طالاشوب یاتسەلردە، روسلر زویه قالاسینه اورونلاشەلر، قزان‌نی آلور اوچون، نقلاب حاضرلەنەلر ایدی. بو چاغندە طاغ یاغی، بتونلای دیورالك، روسلرغه باغونغان، قزاندن آیورولغان ایدی. قزان‌نی روسلرغه بیرمی طوروچی سیون - بیکه ایله قوشچاق، اوشانداق آنلر بویروغنچه یوروچی قریملیلرغنه بولوب، قزان کشیلربنك کوبرەگی ایوانقه باغونورغە، شیخ علی‌نی ایسه خانلق‌غه آلورغه تلیدر ایدی. قزانلیلر ایله قریملیلر آراسی بیك نق بوزولغانغه کوره، صوڭغی‌لر اوزلربنی قزانلیلرنك روسلرغه طوتوب بیرولرندن قورقا، نیچوك بولسەدە، قزاندن قاچارغه اویلی باشلادیلر. تونلرنك برندە، قوشچاق، قریملیلر ایله، قزاندن چغوب قاچدی. بونلرنك اوغلان، بك، حاجی، میرزا، قازاقلریغنه ۳۰۰ کشی بولوب، آنلرنك خاتونلری هم بالالری قزاندە قالغان ایدی. وولغەنك توبەنندە هم یوغاریسندە روس صاقچیلری بولغانلقی اوچون، قوشچاق قاما آرقیلی چغوب، قریمغه قایتمقچی بولدی. لکن آندەدە روس صاقچیلری بارلغینی بلـگاچ، قامانك یوغاریغی طرفینه منوب چغارغه اویلادی. واتکه یلغەسینه یاقینلاشوب، یلغه آرقیلی چغا باشلاغاچ، شول اورونده صاقچیلق ایتمکدە بولغان، روس قازاقلری قریملیلر اوستینه هجوم ایتوب، آنلرنی قره باشلادیلر. قریملیلرنك کوبسی قرولدی، قایسی‌لری صوغه باتورولدی، قایسی‌لری ایسه طوتقون ایتولدی. طوتقون ایتولوچیلر نه باریسی

---

۱) Истор. о Казан. цар. (Соловец. сп.) стр. 70—71. Истор. о Казан. цар. (сп. Румянц. музея) стр. 323—324. Істор. овзят. казан. гл. 36.

٤٦ کشی بولوب (١)، شونلر آراسنده قوشچاق ده بار ایدی. بونلر بارسیده ماسقاوغه اوزاتولدی (٢). قزان نی روسلرغه بیردیرمی طور و چیلرنڭ باشنده قوشچاق بولغانغه کوره، آنی، ماسقاوغه بوغاولاب کیلتور ولدی. اول چاقلرده روسلر قولینه طوتقون ایتولگان تاتارلر ئولوم جزاسندن دین آلماشدیر و بقنه قوتولا آلالر ایدی ایوان قوشچاق نیڭ دین آلماشدیرورغه دیمل دی. شولای بولغانده آنی ئولومدن قوتقاروب، باغشلایه چق ایدیگینی بلدیردی. لکن قوشچاق، ایوانغه قل بولورغه تلاماديگی کبی. دین آلماشدیرورغه ده تلهمادی. روس قولندن شهید ایتولونی آرتق کوروب، ایذگو ئولوم ایله ئولونی اختیار ایتدی. قوشچاق، نیچه کون تورمه ده یاتولوب طوتولدقدن صوکره، شهرنڭ طشینه چغارولوب، باشی کیسولدی باشقه ایبداشلری ده، آنڭ ایله برگه، شهید ایتولدی.

قوشچاق قزاندن قاچدقدن صوکره، قزان اوارغلری سیون - بیکه یانینه کیلوب «بیکه! بز حاضرنده نه اشلی آلامز؟ سین بزنڭ حقده نرسه اویلیسن؟ بزگه کیلگان بو قایغردن بز قایچان قوتولورمز؟ سینڭ پادشاهلق ایتوبکه، بزنڭ ایسه سینڭ ایله برگه خواجه لق ایتومزگه صوڭغی چیك کیلوب یتدی؛ بز شولای دیب بله‌مز... حاضرنده کوبله‌ب کیلگان، اوشانداق بزنڭ بیرمز اورتاسنده نق قالا یاصاب، آناردن، هر وقت بزنڭ ایله اورشورغه کیله آلغان، یانالرنده طور طوبلری بولغان روس عسکرینه بز اوزمزنڭ جیولوب یتماگان هم حاضرله‌نماگان آز عسکرمز ایله نیچك قارشی طوریق؟ بز آنلرنی جیکگانچه، آنلر بزنی جیکارلر، قوشچاق بانورنی اوزمزنڭ خانمز اورننده طوتوب، آنی، خان‌نڭ بویروغی بوینچه، خان کبك اولوغلی هم آڭا باش بیره، اوشانداق خانغه اوشانغان کبك آڭا اوشانا ایدك. مونه اول شوندی کیره‌کلی هم آغیر چاقده طاشلاب کیتوی ایله، بارمزنده ئلوك، بزنی قورقوغه صالدی. بزنی قورغالوهم قایغو اچنده قالدیروب، اوز ینڭ نرسه‌لرینی، باشقه‌لرنقینی، اوشانداق آنڭ بانور کشیلر بنی یاشورتون آلوب کیتووی ایله خانلقنی هلاك ایتدی.

---

١) قایسی بر روزنامه‌لرده قزاندن قاچوچی قریملیلرنی ٥ مـك، طوتقون ایتولوچیلرنی ٣ یوز دیوله‌در.

2, Никон. т. 5. стр. 166. Цар. кн. стр. 468. Татищевъ т. 5. стр. 287. Истор. о казан. цар. (Соловец. сп.) стр. 71—72 Iстор. о взят. казан. гл. 36.

اول، قاهووی ایله، تکرینک یازمشندن یالغوزی قوتولمقچی بولدی. اول، کملردن قورقوب قاچقان بولسه، شونلرنک قولینه اوزی باروب توشدی هم شونده یوق بولدی. بز حاضرنده اوزمزنک اولوغلغمز هم کیلوشماس اویلرمزنی تاشلاب، سینک اسمکدن شیخ علی یانینه کیلشورگه بارورغه کیره‌ک. اول بزنک ناچارلقلرمزنی اونوتسون؛ بزگه پادشاه بولوب کیلسون؛ سینی اوز ینه خانونلقغه آلسون. آنک سیکا اویله‌نووی: طوتقونغه اویله‌نو کبک بولماینچه. یاراتوب، سیوکوملی بیکه‌گه اویله‌نو بولسون. شولای، ایتوب آنک یوره‌گی طنچلانور، باشلقلرنک بارچه‌سی کیلوشور» دیدیلر (۱). بو سوزنک آغومینه قاراغانده، آنی سویله‌وچی کشیلر قزان اولوغلرینک سیون - بیکه یاقلیلری بولوب، بونلر، سیون بیکه‌نی شیخ علی‌گه بیرمکچی، شولای ایتوب قزان خلقینی طنچلاندیرماقچیلر ایدی. قایسی بر روز نامه‌لرنک سوزلرینه قاراغانده، سیون - بیکه اوزیده طشقی یاقدن آکا رضاء بولدی. قزان خلقینک کوبره‌گی ایسه سیون-بیکه ایله اوتامش گرای‌نی ایوان قولینه طابشورو اوینده ایدی. بو چاقده قزان ایلک اوکه‌ایسز حالده بولونوب، آنک هیچ قایدن یارده‌م آلو احتمالی یوق ایدی. صوغشسز وقتلرده‌ده طنچ طوره آلماغان قزانلیلرنک، بو چاقده‌غنه طنچلانوب، خانلقنک یاشاوی اوچون کیره‌کلی بولغان اشلرگه کروشولری ممکن توگل ایدی. قوشچاق کبک بولدقلی بر باتورنک قزاندن کیتووی سیون - بیکه اوچون نه چاقلی قیونلق بولسه‌ده، قزان اوچونده شول چاقلی قیونلق یاصادی.

VI

سیون - بیکه‌نک طوتقون ایتلووی.

قزانلیلرغه، روسلر یانینه باروب یارلیقاش ایسته‌ودن باشقه چاره قالماغانغه کوره، آنلر، زویه‌ده طوروچی شیخ علی همده روس باشلقلرینه ایلچیلر یباروب، اوزلرینی اولوغ کنازنک باغشلاوینی، گناهلرینی عفو ایتوب، آنلرنی طوتقون ایتدرماوینی، قزانغه خان ارلاره‌ق شیخ علی‌نی یباروینی، سیون - بیکه ایله اوتامش گرای‌نی ماسقاوغه آلدروینی اوتوندیلر (۲).

---

۱) Истор. о казан. цар. (Соловец. сп.) стр. 72—73. Истор. о казан. цар. (сп. Румянц. музея) стр. 330—332. Істор. о взят. казан. гл. 37.

۲) Никон. л. т. 5. стр. 167. Цар. кн. стр. 468

بو خبرنی شیخ علی‌گه کیلتوروچیلر، قزان‌نڭ ایڭ آتاقلی عالملرندن بولغان، قاشوریف ملا ایله بی ـ بارس راستوف اسملی کشی ایدی. شیخ علی، قزان ایلچیلری ایله سویله‌شدکدن صوڭره آنلارغه، اولوغ کناز ایوان‌نڭ اوز یانینه ایلچیلر یبارورگه، آڭا باغوندقلرینی بلدیرورگه بویوردی. شول اشنی اشله‌ر اوچون ۲۰ کون مهلت بیروب، شول آراده قزان اوستینه یورمی طورورغه سوز بیردی. قزانلیلر، بولبارس میرزانی ماسقاوغه ایلچی ایتوب یباردیلر. شیخ علی ایله بایارلر، یاقوف غوبین اسملی بایار بالاسینی یباروب، آنڭ آرقیلی، قزان یورتینڭ نه حالده ایدیگینی آچیق ایتوب ایوانغه بلدیردیلر.

بولبارس میرزا ماسقاوغه باروب، بتون قزان یورتی اسمندن، ایوانغه یالونچلی یارلیق طابشوردی. اول یارلیقده «بتون روس‌نڭ اولوغ پادشاهسی، اولوغ کنازی بولغان ایوان واسیلیویچغه. باشلرنده خدایقل اوغلان هم مورالی بك بولدیغی حالده، بتون قزان یورتی، ملالری، سیدلری، شیخلری، شیخ‌زاده‌لری، ملا زاده‌لری، امام‌لری، حاجی‌لری، حافظلری، بکلری، اوغلانلری، میرزالری، اچکیلری، یورتده‌غی هم یورتنڭ طشنده‌غی قازاقلری، اوشانداق چواش، چیرمش، موقشی، طارخان، میشه‌رلری وبتون قزان ییری سین اولوغ پادشاهنڭ آنلرنی باغشلاب. آنلارغه بولغان آچووگنی بتورووڭ، قزانغه خان ایتوب شیخ علی‌نی یبارووڭ، اوتامش گرای خان‌نی ایسه، آناسی ایله برگه، آلووڭ طوشماسنده سینڭا باغونه‌لر؛ روس طوتقونلرینی قوتقاروب، قریمليلرنڭ قزانده قالغانلرینی. اوشانداق آنلرنڭ خاتون هم بالالرینی اولوغ کنازگه بیرورگه بولالر؛ شولای ایتوب پادشاه آنلرنی باغشلاسه ایدی، شول حقده آنلر طابونه‌لر (۱)» دیو یازولغان ایدی.

ایوان، قزانلیلرنڭ یالونچلی یارلیقلرینی ایشوتکاچده، بولبارس میرزاغه جواب بیرورگه قوشدی. اول جواب: اوتامش گرای ایله سیون ـ بیکه‌نی، اوشانداق قریمليلرنڭ بارچه‌سینی اولوغ کنه‌زگه طابشورولغانده، ایوان، قزان یورتینی باغشلایه‌چق؛ قزانلیلر روس طوتقونلرینی هیچ بر وقت قوللرنده طوتماینچه، آنلرنڭ بارچه‌سینی آزاد ایته‌رگه، بکلر هم اوز قوللرنده بولغان روس طوتقونلرینڭ

---

۱) Никон. л. т. 5. стр. 167. Цар. кн. стр. 468. Кн. степенная стр. 641.

بارچەسینی قزان یلغەسینك طاماغینە کیلتوروب، آنلرنی، شونده روس بايارلرينه طابشورورغه، قالغان طوتقونلرنی ایسه، شیخ علی پادشاه بولغاچده، بارسنده قوتقاروب، قزانلیلر قولنده روس طوتقونلری هیچ بر کشی قالماسقه. دیگان سوزلردن عبارت ایدی. یولبارس میرزا، ایوان‌نك جوابینی ایشونکاچده، «هر اش پادشاهنك ایرکنده، اول، آنلرنی نیچك باغشلاسه، بارسیده شولای بولورلر (۱)» دیدی. شوندن صوك ایوان یولبارس میرزانی قزانغه قایتاروب، تگی سوزلرنی قزان بکلارینه سویلەرگه بویوردی. شیخ علی، اوشانداق روس باشلقلری یانینه آلیکسی آداشف اسملی کشینی بیاروب، آنك آرقیلی تگیلرگه، نیچوك اش ایتارگه کیرەکلك طوشماسنده، بویروق یازدی. ایوان‌نك بو بویروغی قزان خانلغی اوچون چیکدن طیش ضررلی بولدیغی کبی، سیون - بیکه اوچونده شول چاقلی ضررلی ایدی. آکا قاراغانده، ایدلنك صول یاغی ایله آرچەقری قزان خانلغینه قالدیرلوب، طاغ یاغی روسیەغه قالورغه، شیخ علی قزان خانی بولورغه تیوشلی ایدی. ۱۵۵۱ نچی یلنك ٦ نچی آوغوستنده، آلیکسی آداشف زویەگه کیلوب، شیخ علی ایله کوروشدی. قزانلیلر ایله نیچوك اش ایتەرگه تیوشلیلگی خصوصنده بولغان ایوان‌نك سوزلرینی شیخ علی‌گه سویلەدی. شیخ علی، ایوان‌نك بار اشینی یاراتدی ایسەده، طاغ یاغینی قزانغه قالدرمایچه، روسیەگه قاراتووینی یاراتمادی. لکن آنك یاراتماوندن قزان خانلغی اوچون فائدەلی اش چقمادی. بویروقده اینولگانچه، شیخ علی ایله باشلقلر قزانغه ایلچی بیاروب، قزانلیلرغه، ایوان‌نك آنلرنی باغشلاغانلغی، اولوغ کنازگه طوغری بولوچیلقغه سوز بیرور اوچون، زویه قالاسینه کیلورگه تیوشلی ایدیکلرینی بلدیردیلر. آوغوست‌نك ۹ نچی کوننده، قزاندن ایلچیلر کیلدی. بونلرنك باشلرنده قاسم ملا ایلەبی - بارس بك ایدی. شیخ علی، آنلرغه، ایوان‌نك نرسەلر تلەگانلگینی بلدیروب، نیندی نرسەلرگه سوز بیرورگه تیوشلی ایدیکلرینی سویلەدی.

ایوان‌نك بویروغنده، قزانلیلر اوچون بیك آغیر شرطلر بولغانغه کوره، آنلرنك کوبیسی اول شرطلرنی قبول ایتەسیلری کیلمادی. قزانلیلر، بايارلر

---

۱) Никон. л. т. 5. стр. 167. Цар. кн. стр. 468. Татищевъ т. 5. стр. 288.

ایله بیك اوزاق صاتولاشوب فاراسه‌لرده، آنلرغه، روسلر طرفندن هیچ بر یومشاقلق کورسه‌تلمادی. ایوان‌نك بویروغنده: اگرده قزانلیلر آنك‌تله‌گانلرینی بولدبرماسه‌لر، اول، شوشی کوزنی قزان‌اوستینه یورویه‌چك، دیوله‌گان بولغانغه کوره، قزانلیلر، ایرکسز اولاروق روسلر تله‌گانچه اش ایتمکچی بولدیلر. بایارلر ایله قزانلیلر آراسنده سویله‌نگان سوزلرگه بناءً، صوکغی‌لر، اوتامش گرای ایله آناسی سیون-بیکه‌نی، اوشانداق قزانده قالغان قریملیلرنی زوریه قالاسینه کیلتوروب روسلرغه طابشورورغه، روس طوتقونلرینك بارچه‌سینی آزاد ایته‌رگه، بکلر ایسه اوزلرینك قوللرنده بولغان طوتقون روسلرنی قزان صوو ینك طاماغینه کیلتوروب بیرورگه، شیخ علی، بایارلر ایله، قزان یلغه‌سینك طاماغینه کیلوب، شونده، قزانلیلر ایله سویله‌نمی قالغان نرسه‌لرنی سویله‌رگه، آنی بتون قزان یورتی شول اورونده قارشو آلورغه تیوشلی ایدی. ایندی قزانلیلر، روس طوتقونلرینك قایسی‌لرینی آزاد ایتمی قالدیره‌لر ایکان، اول چاغنده اولوغ کناز اوزی تله‌گانچه اش ایته‌ر. دیوله‌گان ایدی. آوغوست‌نك ۱۱نچی کوننده، قزانلیلر، خدایقل اوغلان، مورالی بك، آککیلدی آبیزنی شیخ علی یانینه یباروب، اوتامش گرای ایله سیون-بیکه‌نی روسلرغه طابشوره‌چق ایدیکلرینی بلدیردیلر. شونلرنی قارشو آلورغه‌کشیلر یباروینی شیخ علی ایله بایارلردن اوتوندیلر. شیخ علی، روس باشلقلری ایله کیگاشدکدن صوکره، سیون-بیکه‌نی قزاندن آلوب قایتوراوچون، پیترسیریبرای (۱) نی یباردی. آنك یاننده بایتاقغنه بایار بالالری هم اوقچیلر بار ایدی. قایسی بر روزنامه‌لرنك سوزلرینه قاراغانده، آنلرنك صانی ٤ ملك ایدی (۲). قزان تاتارلری سیون-بیکه‌نی روسلرغه طابشورورغه بولسه‌لرده، سیون-بیکه‌نك اول اشدن خبری یوق ایدی. پیترسیریبرانی، قزان اولوغلری ایله، سیون-بیکه‌نك سراینه باروب کردی. اول چاغنده سیون-بیکه بیوك اورندق اوستونده ایدی. پیترسیریبرای سرایغه کرگاچ، بورکینی آلوب،

۱) قایسی بر روزنامه‌لرده واسیلی سیریبرآنی، قایسی‌لرنده میخائیل سیریبرانی دیولسه‌ده، اول کشی پیترسیریبرانی بولورغه کیره‌ك.

۲) Истор. о казан. цар. (Соловец. сп) стр. 76. Истор. о казан. цар. (сп. Румянц. музея) стр. 336. Iстор. о взят. казан. гл. 40.

سیون ـ بیکه‌نی آلورغه کیلگان ایکانلگینی سوبله‌دی. تیزلك ایله کیته‌رگه تیوشلی لگینی بالدبروب، سیون ـ بیکه‌گه حاضرله‌نورگه قوشدی. سیر یبرانی‌نك بو سوزی سیون ـ بیکه‌گه بیك آغیر طیولوب، اولطورغان اورننده قاتوب قالدی.

آفر ینفنه طاووش ایله «تگر یبك یازمشی، ماسقاو پادشاهسینك تله‌گانی بولسون» دیدی. سیون ـ بیکه‌نك حالسرله‌نگانلگی سرای کنیزه‌کلار ینه‌ده سیزولورلك بولغانلقی اوچون، آنی، قولتوقه آستوندن طوتوب طوره‌لر ایدی. تگی سوزنی ایتووی ایله سیون ـ بیکه بتونلای حالسزله‌نوب کیتدی. آچی طاووش ایله قچقروب ییرگه یغولدی. آنك بولای بولووی بتون سرای کشیلار ینه تأثیر ایتوب، انده‌غی کشیلرنك برسیده یغلامی قالمادی. سرا ینك سیوکوملی خانونلری، ماتور قزلری آچی طاووش ایله یغلیلر، بیتلر ینی طورنیلر، ساچلر ینی یولقه‌لر، قوللر ینی چه‌ینیلر ایدی. بونلرنك طاووشلری سرا ینك طشینه‌ده ایشوتولوب، خان یورتنده‌غی کشیلرده یغلی باشلادی. خان سرایی ایله خان یورتی قانلی باشلر آغوزوله طورغان اورون بولوب قالدی. یغلاو طاووشی شهر خلقینه‌ده ایشوتولوب، آنلر، خان یورتینه کیله باشلادی، قزانلیلرنك قایسی‌لری روسلرنی قرمقچی بولوب، قوللر ینه طاشلر آلغانلر ایدی. لکن قزان باشلقلری تگیلرگه ایرك قویمادیلر. طایاقلر ایله قاولاب، خان یورتی یانندن ایولر ینه یباردیلر. بو چاقده سیون ـ بیکه یغولغان ییرندن طورماغان ایدی. بر آزدن صوك، آنی، کوناروب طورغوزدیلر. آگا ئولك توسی کرگان ایدی. قزان بلفه‌سینك طاماغنده روس کیمه‌سی، کوبدن، سیون ـ بیکه‌نی کوتوب طورغانغه کوره، پیتر سیر یبرای آنی ایدل قر یینه آلوب کیتدی. اول اوزی آلدن، سیون ـ بیکه آرتدن بارادر ایدی. سیون ـ بیکه‌نك یوروولك حالی بولماغانلقدن، آنی، سرایدن کوتاروب چغاردیلر. اوتامش گرای‌نی ایسه سرای کشیلری قوللر ینه کوتاروب بارالر ایدی. سیون ـ بیکه، ایری صفا گرای خان‌نك قبری یانینه باروب ایسه‌نلشورگه پیتر سیر یبرایدن رخصت صورادی.

صفا گرای‌خان، قزان مسجدلر ینك برسی یانینه کوملگان ایدی (۱).

---

۱) روز نامه‌لرده، صفا گرای خان‌نی مسجد اچینه کوملگان ایدی، سیون ـ بیکه مسجد اچینه کردی، دیبوله‌در.

پیتو سیو یورای سیون - بیکەنك اوتونچینی طکلاب، آنگا، ایری ایل ایسەنلەمورگە ایرك قویدی. شولای بولسەدە، آنی صاقلار اوچون نیچەلەب قاراوولچیلر یباردی. اوزی ایسە ایشك توبندە قاراب طوردی. سیون - بیکە قبر یانینە ینکاچ، باشندەغی آلتون باشلغینی آلوب طاشلادی. موکلی طاووش ایلە یغلاب، «ای مینم سیوکلی پادشاهم صفا گرای! کورەسنمو بتون خانولرگدن آرتق یاراتقان خاتونگنی؟ حاضرندە مین، سیوکلو اوغلك ایلە، روس یورتینە طونقون بولوب کیتەمن. سینك ایلە اوزاق خانلق ایتمەدم؛ کوب یاشی آلمادم. سین نیك میندەن وقتسز آیرولدك؟ نە اوچون مینی طول، سیوکلو اوغلگنی اوکسز قالدیروب، قارا ییر آستینە کیتدك؟ سین قایدە طوراسن؟ میندە سینك یانیگە باریمچی، ایکاولەب یرگەطوریقچی! نەاوچون سین مینی مونە قالدیروب کیتدك؟ کورمیسنمو سینك بیکەڭ اوزمزنك مەنگولك دشمانمز بولغان ماسقاو پادشاهسینك قولینە بیرولەدر. مین یالغوزمقنە آنگا قارشی طورە آلمادم، اوزمە یاردەم ایتوچی کشی طابا آلمابنچە، ایرکسز آنگا بیرولەمن. اگردە تل هم دینمز بر بولغان پادشاه قولینە طوتقون ایتولگان بولسەم ایدی، مین هیچ قایغورماغان بولور، شادلانوبقنە باردر ایدم. سیوکلو پادشاهم! مینم آچی یغلاولرمنی ایشوتسەنە! اوزگنك قارانغی لحدگنی آچوب، مینی اوزگنك یانگە آلسانا! سینك لحدك سیگا هم میگا خان اورونداغی، یاقتی سرای بولسونلا. ای سیوکلو پادشاهم! قایسی چاقدە مین رنجوب، سیگا «ئولو چیلر ایلە طوغماوچیلرغە قووانچ بولور» دیە ایدم توگلمی؟ شول مین ایتکانچە بولمادیمو؟ سین شونارنی بلمەدك، مونە بزگە حاضرندە نری کوینچە قایغو هم رنجو کیلدی. سیوکوملو پادشاهم اوزگنك یاش هم ماتور بیکەگنی قبول ایتسەنە! مینی خراب ایتماسەنە! مینم ماتورلغم ایلە دشمانلر فائدەلەنماسونلر ایدی. مین سیندن آیرولمیم، کولکو هم مسقل ایتولور اوچون، تللری هم دینلری باشقە بولغان یات ییرگە کیتمیم. سیوکلو پادشاهم! کم آندە کیلوب مینم یغلاومنی باصولدیرور، کم مینم آچی یاشلرمنی طوقتاتور، کم مینم جانمنك قایغولرینی طاراتور، کم مینم یانیمە کیلور؟ میگا هیچ کم یوق... مین قایغومنی کمگە سویلیم: اوغلمە سویلیمو، اول سوتدن آیورولماغان؛ آتامە سویلیمو، اول موندن بیك یراق؛ قزانلیلرغە سویلیمو، آنلر بیت اوز

ایرکلاری ایله آند ایتوب مینی روسلرغه بیردیلر. ای سیوکلو پادشاهم صفا گرای! نیك سین مبگا جواب بیرمیسن، نه اوچون اوزگنك سیوکلو بیکه گنك آچی یاشلرینی ایشوتمیسن؟ مونه موننده، ایشك توبنده، مرحمتسز عسکرلر طوره‌لر: آنلر مینی، یورتقچلر قرکه‌جه‌سینی آلوب کیتکان کبك، سینك یانگدن آلوب کیته‌کچی بولالر. بر چاغنده سینك خاتونك بولغان، بتون قزان پادشاهلغینك بیکه‌سی صانالغان کشی، حاضرنده، قزغانچ طونقون، یارلی هم آرق قل بولوب قالدی. بورونغیده‌غی قوانچلر، آنده‌غی کیف صفالر اوچون، حاضرنده یغلاولر، آچی کوز یاشلری کیلدی. ئلوکده‌گی خانلق شادلقلری اورنینه، مینی ره‌نجولر، قایغولر، بلالر چورمادی. مین، حاضرنده یغلیده آلویم، کوزمدن یاشلرمده چقمی. بتمی طورغان آچی یاشلر ایله، مینم کوزلرم صوقورایدی. کوب نچقردن طاوشلرم قسولدی.. (۱)» دیدی. سیون ـ بیکه شول سوزلرنی سویله‌گاچده، قچقروب، صفا گرای خان‌نك قبرینه یغولدی. ایکی ساعت چاماسی اورنندن قوزغالا آلمادی. سیون ـ بیکه‌نك موگلی طاوشلری ایله صولقولداب یغلاولری روس باشلغی‌نكده کوگلینی یومشارتدی. نه چاقلی قاتی یوره‌کلی بولسه‌ده، یغلامی بولدیره آلمادی. آنك کوزلرندن ملدیره‌ب یاشلر آغادر ایدی. شونده، نه چاقلی اوغلانلر، میرزالر بار ایسه، بارسیده قچقروب یغلی باشلادی. پیتر سیر یبرانی‌غه سیون ـ بیکه‌نی کوتوب طورور آغیر طیولدی. اوزینك کشیلرندن برسینی بباروب، سیون ـ بیکه‌نی آلوب چغارغه بویوردی. تگی کشی‌نك قوشووی بوینچه، سرای یگتلری ایله سرای قزلری سیون ـ بیکه‌نی بیردن کوتاردیلر. شول چاغنده آنك حالی کنکاچ، بیکزی صولغان، باشی آچولغان، بیتی بورتقالانغان ایدی. پیتر سیر یبرانی‌نك کشی‌سی سیون ـ بیکه یانینه کیلوب، «بیکه سین قورقما، یغلاودن طوقتا! سین بیت مسقل ایلورگه، ئوله‌رگه بارمیسن. سینی ماسقاوغه، اولوغ صی اوچون آلوب بارامز. قزانده نیچوك بولغان بولسه‌ك، آنده‌ده شولای بولورسن. اولوغلغك ایله ایرککك سیندن آلونماس. ایرکلی پادشاه سیگا ظور صی کورسه‌تور. اول، هر کشیگه مرحمتلی.

---

۱) Истор. о казан. цар. (сп Румянц. музея) стр. 340—342. Истор. о казан. цар. (Соловец. сп.) стр. 78—79. Істор. о взят. казан. гл. 40.

بولوب، سینکٔ پادشاهلکٔنکٔ ناچارافلریغی ایسکه توشورماس. سینی بیگره‌کده بارانوب، قزان اورنینه، سیکٔا روس بورتنده شهر بیرور. سینی قایغو هم صاغشده قالدیرماینچه، آنلرنی شادلقفه آلماشتورور. ماسقاوده، شیخ علی‌دن باشقه، یاش پادشاهلر، سیکٔا تیکداشلر کوب. اگر تله‌سه‌کٔ، شونلرنکٔ اوزیکه اوخشاغانینه باروره‌ن. شیخ علی، سینکٔ آتاکٔ ویاخود باباکٔ شیکللی قارت. سین ماتور چه‌چکه، پشکان جیله‌ک کبک یاش. شونکٔ اوچون شیخ علی سینی آلورغه تله‌ماس. هر اش پادشاهنکٔ ایرکنده. اول، نرسه تله‌سه، سیکٔا شونی قیلور. سین اول حقده قایغورتما، صاغشلاما!» دیوب سیون - بیکه‌نی جوواتورغه طروشدی. سیون - بیکه‌نی اوزاتوب قالور اوچون، قزان خلقی‌نکٔ بارچه‌سی اورامغه چقغان. ایر، خاتون، ییگت، قز، ظور، کچکنه‌لرنکٔ برسیده ایبوده قالماغان ایدی. سیون - بیکه‌نی روسلر قولینه طابشورو باشده قیون صانالماغان ایدی ایسه‌ده، صوکٔندن چیکدن طیش قیون بولوب چقدی. طاش کبک قاتی کوکٔللرده یومشاروب، قزغانو باشی کورماگان کوزلردنده یاشلر آغار بولدی. سیون - بیکه اوزینه بیلگوله‌نگان آرباغه اولطوروب، قزان بلغه‌سینکٔ طاماغینه بوری باشلادی. اوزاقده طورماینچه، آربا یارقر یینه کیلوب طوقتادی. سیون - بیکه‌نکٔ آربادن توشه‌رلکٔ حالی قالماغانغه کوره، آنی، قولتوغندن کوناروب توشوردیلر. سیون - بیکه‌نی آلوب کینه‌چکٔ کیمه، یار قرینده کوتوب طوره‌در ایدی. بو کیمه تورلی بیزه‌کلر ایله بیزه‌که‌نگان، اورطه‌سنده، سیون - بیکه‌گه اولطورور اوچون بیزه‌کلی بر بولمه‌سی بار ایدی. سیون - بیکه‌نکٔ آربادن توشه‌رگه حالی بولماديغی کبی، کیمه‌گه کرورگه‌ده حالی یوق ایدی. شوکٔا کوره، آنی، کیمه‌گه کوناروب کرتورگه تیوشلی بولدی.

سیون - بیکه کیمه‌گه کرر آلدندن، اوزاتورغه جیولغان خلق ایله، صاغنقلاشدی. خلقده آنکٔ ایله چن کوکٔلدن ایسه‌نله‌شوب، سیون - بیکه‌نی قزغانغان ایدیگینی بلدیردی. (۱) ماسقاوغه اوزاتوله‌چق کشیلر آراسنده، سیون - بیکه ایله اوتامش گرای‌دن باشقه، طاغیده نیچه‌له‌ب کشیلر بار ایدی. قوشچاق اوغلان‌نکٔ ایکی اوغلی، آق محمد اوغلان‌نکٔ بر اوغلی شونلر آراسنده

---

۱) Истор. о казан. цар. (Соловец. сп.) стр. 81.
„ „ „ „ (сп. Румянц. музея) стр. 345.

ایدی (١). تگی کیمه‌دن باشقه طاغیه نیچه‌لب کیمه‌لریار قر بینده طورالر ایدی. شونلرنك برسی پیتر سیر یبرانی‌غه، باشقه‌لری ایسه سیون - بیکه‌نی صافلاب باراچق روس عسکرینه بیلگوله‌نگانلر ایدی. اوزاقده طورماینچه کیمه‌لر توزغالوب کیتدی. قزان خلقی یلغه‌نك ایکی یاقندن سیون - بیکه‌نی اوزانوب باراادر ایدی (٢). سیون - بیکه چیکدن طیش عقللی وشونك ایله برابر بیك جومارد، اوشانداق خلق‌نك هرقایوسینه مرحمتلی بولغانلغی اوچون، آنی قزاندن ببارو خلقغه بیك قیون طبولدی. کیمه‌لر کوزدن یوغالغانغه‌چاقلی، خلق آنی قاراب قالدی. سیون - بیکه اولطورغان کیمه‌نك آلدنده هم آرتنده صوغوش کیمه‌لری یوروب، بونلرنك اچنده قوراللانغان روس عسکری سیون - بیکه‌نی صافلاب باراادر ایدی. قزان خلقینه سیون - بیکه‌نی اوزاتو نه چاقلی قیون بولسه، آنی روس قولینه طابشروب، ایولرینه قایتوده شول چاقلی قیون بولدی. اوزانقانده کوبمو یاش قیولدی ایسه، قایتقانده قبولغانیده آندن کیم بولمادی. سیون - بیکه‌نك قزاندن کیتووی ١٥٥١ نچی یلنك ١١ نچی آوغوستنده بولوب، زویه‌گه یتووی شول کوننك کیچنده بولدی (٣). آنی اوزاتور اوچون قزاندن بایتاق کشی زویه‌گه کیلگان ایدی. شونلرنك قایسی‌لری یغلاب قزانغه قایتدی، قایسی‌لری ایسه زویه‌ده قالدی.

سیون - بیکه، زویه قالاسنده بر کیچ قوندقدن صوڭره، آوغوست‌نك ١٢ نچی کوننده، وولغه بوینچه، ماسقاوغه اوزانولدی. آنی صافلاب بارور اوچون پیترسیر یبرانی یباریلدی. پیترنك یاننده بایار بالالری، اوقچیار، اوشانداق

---

١) Никон. л. т. 5. стр. 168. Цар. кн. стр. 469. Татищевъ т. 5. стр. 289.

٢) روسچه روزنامه‌لرنك اوشانچلی‌لرنده، سیون - بیکه‌نك کیمه‌گه اولطوروب زویه‌گه کیتووی قزان یلغه‌سینك طاماغنده بولغانلغی کورسه‌تولمه‌در. قزان روزنامه‌سنده ایسه، سیون - بیکه‌نك کیمه‌گه اولطورووی، قزان یلغه‌سنده بولدی دیوله‌در. کیمه‌لر قزان یلغه‌سینك طاماغندن بر آزغنه اچکه‌روك کرگان بولسه‌لر، روزنامه‌لرنك سوزلری برگه جیولادر.

٣) Никон. л. т. 5. стр. 168. Цар. кн. стр. 469. Татищевъ т. 5. стр. 289.

٣

قزان اولوغلارنڭ قاسترووف ایله علی مردان حاجی بار ایدی (۱). سیون - بیکه زوبه‌دن کیتکاچ، قزانغه طابا قاراب، «قزغانچ سین قانلی، قایغولی شهر! سینڭ باشڭدن تاجڭ توشدی. سین حاضرنده، طول خاتون کبك بولوب قالدڭ. سین خواجه توگل، ایندی قل بولدڭ. سینڭ آتاقلیلقڭ بارسیده کیتدی. سین، باشسز آرسلان کبك، حالسز قالوب، بتدڭ. هر بر پادشاهلق عقللی پادشاه ایله اداره ایتوله، کوچلی عسکر ایله صاقلانولا. شونلر بولماغاچ، کم سیندن پادشاهلقڭنی آلماس؟ سینڭ کوچلی خانڭ ئولدی، باشلقلرڭ کوچسزله‌ندی، کشیلرڭ بیوقتی، باشقه پادشاهلقلر سینی یاقلامادی، آز بولسه‌ده سیکا یاردم بیرمادی، شوڭا کوره، سین جیڭولدڭ. مونه حاضرنده، سین اونکاننده‌گی آتاقلیلقلرڭنی، آنده‌غی به‌یره‌ملرنی، آنده‌غی جیونلرنی، آنده‌غی کیف - صفالرنی صاغونوب، مینم ایله برگه یغلا! قایده سینڭ بورونغیده‌غی خاناق به‌یره‌ملرڭ، آنده‌غی شادلقلرڭ؟ قایده سینده‌گی اوغلانلرنڭ، بکلرنڭ، میرزالرنڭ ماقتانو و اولوغلانولری؟ قایده سینڭ یاش خاتونلرڭ، ماتور قزلرڭ؟ آنلرنڭ بیو وجرلاولری؟ بونلر بارسیده یوغالدی، بتدی. حاضرنده، سینڭ اول اورنڭده خلقنڭ اوکراشووی، اوقولداوی، یغلاوی، اوکسووی گنه قالدی. سینده بال یاغه‌لری، اچملك چیشمه‌لری آقفان چاقلر بار ایدی. حاضرنده، آنده سینڭ کشیلرڭنڭ قانلری آغادر، آچی یاشلری قیولادر، روس قلچی آنلرنی بتورگانچه‌گه چاقلی کیبمیدر. ای الله! مینم باشیمه کیلگان واقعه‌نی آتام ایله آنامه باروب خبر بیروچی، کشینی تلی ایله سویله‌وچی، تیز اوچوچان قوش قایدن آلیم ایکان؟ ای الله! بزنڭ کونچیمز هم آزغون دشمانمز بولغان شیخ علی‌گه اوزڭ حکم ایت، اوزڭ جزاسینی بیر! مینی دشمانم قولینه بیرگانلکلری اوچون، میڭا کیلگان قایغولر، شیخ علی ایله قزانلیلر باشینه‌ده کیلسون. آنلرنڭ تله‌وی، ایوان‌نی آلداولری بوینچه، مین شولای بولدم. مین طوتقونی (شیخ علی) اوزینه آلورغه تله‌مادی. مینی طور خاتون ایته‌سی کیلمادی (۲). اول، میندن باشقه، اوزینڭ خاتونلری ایله گنه،

۱) Никон. л. т. 5. стр. 168. Цар. кн. стр. 469. Татищевъ т. 5. стр. 290.

۲) سیون - بیکه شیخ علی‌نی یاراتمی ایدی، ایسه‌ده، خانلق‌نی اوز قولنده قالدیرو اوچن ایله شیخ علی‌گه بارورغه رضا بولغان بولورغه کیره‌ك.

قزانده پادشاهلق ایتمکچی بولدی. اول میکا اولوغ کنازنی آچولاندیروب، آنك بویروغی بوینچه، بزنی، هیچ گناهسز، اوزمزنك پادشاهمزدن قاولاندی. نه اوچون بزنی اوزمزنك ییرمزدن قاولیلر، نه اوچون بزنی طوتقون ایتهلر؟ اول میکا قزانده کچکنه بر ئلوش یر بیرسه، مین شوندن آرتق نرسه نلهماس، ئولگانچهگه چاقلی شونده طورور ایدم. یا اینه مینی اوزمنك اوطراغم بولغان نوغای اورداسینه، جایق آرتینك اولوغ بکی بولغان آتام یوسف یانینه یبارسه ایدی، مین آنده آتامنك ایونده ترکللک ایتهر. اوزمنك اوکسز هم طول قالوویمه ئولگانچهگه چاقلی یغلار ایدم. ماسقاوغه باروغه، روس یورتنده مسقللانوب، کولکی اینواوب یاشاوگه قاراغانده، میکا ایرم یاننده بولو آرتقراق، آچی ئولومنی طانو یاخشیراق بولور ایدی. . . » دیدی (۱). سیون - بیکه زویهدن نیژنی - نووغورودغه، آندن موروم‌غه، موروم‌دن ولادیمیر آرقیلی ماسقاوغه کیلدی. آنك زویه ایله نیژنی آراسنده، اوشانداق نیژنی ایله موروم آراسنده بولغان سفری کیمهلرده بولوب، بونلرنك برنچیسی وولغه بوینچه، ایکنچیسی قاما *بوینچه ایدی. باشقهلری آربا ایله بولدی. سنتابرنك ۵ نچی کوننده، سیون - بیکه ماسقاوغه کیلوب بیتدی. اول کون شنبه کون ایدی (۲). سیون - بیکهنك زویهدن کیتووندن بر کون صوك، شیخ علی قزانغه کیلدی. قزان یلغهسینك طاماغنده کیمهدن توشوب، بیش - بالطه یاننده اورون طوتدی. آوغوستنك ۱٤ نچی کوننده قزاندن قلشریف ملا، محمد سید، خدایقل اوغلان، مورالی بكلر شیخ علی یانینه کیلدیلر. بونلر، شیخ علی‌نی قزان خانلغینه بیلگولهر، روسلر ایله ایکی آراده بولاچق اشلرگه سوز بیرور اوچون کیلگانلر ایدی. اوغوستنك ۱٦ نچی کوننده، شیخ علی قزانغه کروب خانلق ایته باشلادی (۳). شولای ایتوب قزان خانلغی یا کادن شیخ علی قولینه کوچدی. شیخ‌علی،

---

۱) Истор. о казан. цар. (сп. Румянц. музея) стр. 347— 350. Истор. о казан. цар. (Соловец. сп.) стр. 82—83. Істор. о взят. казан. гл. 42.

۲) Никон. л. т. 5. стр. 168. Цар. кн. стр. 469. Татищевъ т. 5. стр. 290.

۳) Никон. л. т. 5. стр. 169. Цар. кн. стр. 470. Татищевъ т. 5. стр. 291.

۳ * *Кирәк*: اوقا

طشدن قاراغانده. قزان خانی بولوب کورونسه‌ده، خانلقنی باشقاروچی روس کنازی ایوان ایدی. قزان خانلغینی باشقارو طوشماسنده، شیخ علی اوزلگندن بر اش اشلی آلمابنچه، آنك بار اشله‌گان اشی ایوان بویروغی بوینچه ایدی. موندن ئلوك، شیخ علی قزانده طنچلاب خانلق ایته آلمادیغی کبی، بو یولیده طنچلاب طورا آلمادی. آنی قزانلیلر یاراتمیلر، آکا، خانلق‌نلك آلغه کیتوو‌ینه طروشوچان بیته‌کچی دیوب قارامیلر ایدی. ١٥٥٢ نچی یلنلك هنوارنده، موراللی، قاستروف بکلر، اوشانداق علی مردان حاجی ایوانغه باغونوب، شیخ علی‌نی قزاندن آلوو‌ینی، آنك اورنینه بر قالغای یباروو‌ینی اوتوندیلر. بونلر اول چاغنده ماسقاوده طورالر ایدی. تگیلرنلك سوزلری ایوانغه اوخشادی. شول یلنلك فیورالنده، آلیکسی آداشف‌نی قزانغه یباروب، آکا، شیخ علی‌نی خانلقدن توشورورگه بویوردی (١). مارت‌نلك ٦ نچی کوننده، شیخ علی قزاندن کیتدی. یازنی زوییه‌ده اوزدیروب، یلغه‌لر آرچولغاچ قاسم‌غه قایتدی.

VII

سیون - بیکه‌نلك شیخ علی‌گه کیاوگه کیتووی.

هیچ بر وقت طنچ طورا آلماغان قزان، شیخ علی کیتکاچده، طنچلی آلمادی. قزان خلقی روس قالغایینی آلورغه سوز بیرگان ایدی ایسه‌ده، سوزنده طورمادی. مارتنلك ٢٤ نچی‌کوننده، ایوان شیربمیتیف زوییه‌دن ماسقاوغه قایتوب، قزان‌نلك بولغانغانلغینی ایوانغه بلدیردی. بو اشکه ایوان‌نلك چیکدن طیش آچووی کیلدی. ئوچ آلو اویی ایله، قزان اوستینه یورورگه بولدی تیز آراده عسکر حاضرله‌ب، قزان اوستینه یباره باشلادی. مای آینده، شیخ علی‌گه کشی یباروب، آکا، ماسقاوغه کیلورگه بویوردی. بو چاغنده شیخ علی قاسم شهرنده طورادر ایدی. اوزاقده طورمابنچه، شیخ علی ماسقاوغه کیلدی. ایوان، آنی، تورلیچه بوله‌کلر ایله بوله‌که‌دی. ایوان، شیخ علی‌گه باینقاق نرسه باغشلادی ایسه‌ده، شیخ علی‌نلك کوکلی بولوب ینماگان ایدی. آنك، سیون - بیکه‌نی اوزینه خاتونلق‌غه آلاسی کیله‌در ایدی. بو چاقده سیون - بیکه

---

(١) Никон. л. т. 5. стр. 174. Цар. кн. стр. 474. Татищевъ т. 5. стр. 299.

روسیه‌ده بولغانلغی سببلی، آنی شیخ علی‌گه بیرو ایوان ایرکنده ایدی. شیخ علی قزان اوستینه یورور اوچون ایوانغه کیره‌کلی کشی بولغانغه کوره، ایوان‌نڭ سیون - بیکه‌نی شیخ علی‌گه بیرووی بیلگولی ایدی. شیخ علی سیون - بیکه‌نی آلورغه نِه گانلگینی ایوانغه بلدیردی. سیون - بیکه‌نی شیخ علی‌گه بیرودن ایوانغه هیچ بر کیمچیلك کیلما گانگه کوره، اول، هیچ بر قارشیلق قیلمایچه سیون - بیکه‌نی شیخ علی‌گه بیردی (۱). ایوان، قزان‌خانلیغینی آلو اویی ایله باش واندیغی حالده، شیخ علی‌نڭ باشی سیون - بیکه‌نی اویلاب واتولادر ایدی: شیخ علی، قارا یوزلی، اوزون صالونقی قولاقلی، قسقه آیاقلی، ظور قورصاقلی، خاتون بیتلی، کاکوری اوکچه‌لی بولغانلغی اوچون (۲). سیوکومسزلرنڭ برنچیسی ایدی. اول، اوزینڭ کورنشی ایله، ایرلرنیده جیره‌ندیره‌در ایدی. سیون - بیکه کبك ماتور بر خاتون‌نڭ شوندی سیوکومسزنی یاراتمایه‌چغی بیلگولی ایدی. ایوان‌نڭ قزان‌اوستینه یورووی، یوسف میرزانڭ آچووینی کیلتوردی (۳). اول، ۱۵۵۱ نچی یلنڭ کوزنده، ایوانغه یارلیق یازوب، قزان اوستینه یورگانلگی اوچون آچولانغان ایدیگینی بلدیردی. «مینم ۳۰۰ مڭ یاوم بار. ۸ اوغلم بولونوب، بونلرنڭ هر برسینڭ ۱۰ ر مڭ یاولری بار. شونلر، هیچ‌بر وقت سینڭ کشیلرڭ اوستینه بارغانلری یوق» دیدی. یوسف‌نڭ بو یارلیغی، ۱۵۵۱ نچی یلنڭ ۱٤ نچی اوکتابرنده ماسقاوغه ایروشدی. آنی بایباختی اسملی نوغای ایلچیسی آلوب کیلگان‌ایدی. ایلچی، ۲٤ نچی اوکتابرده ایوان‌نی کوروب، آڭا، یارلیقنی طابشوردی. بو چاغنده، سیون - بیکه ماسقاوده ایدی ایسه‌ده، یوسف‌نڭ یارلیغنده سیون - بیکه طوشماسنده سوز یوق ایدی. آنڭ برلای بولووی، سیون - بیکه‌نڭ طوتقون ایتولو خبری یوسف‌غه ایروشما گانلگدن بولورغه کیره‌ك. نوغای یورتی ایله ماسقاو آراسی آی یارملق یول بولغانلغی اوچون، اول خبرنڭ تیزگنه ایروشمایه‌چگی بیلگولی ایدی. یوسف‌نڭ ایوانغه آچولانووی، آنڭ بر مسلمان خانلغی اوستینه یورگانلگی اوچون

1) Никон. л. т. 5. стр. 184. Цар. кн. стр. 482. Татищивъ. т. 5. стр. 314.

2) Герберштейнъ стр. 147. Олеарій стр. 370.

3) Продолж. древ. расс. вивліоѳ. т. 8. стр. 303.

بولمابنچه، قزی سیون - بیکه ایله، اوغوشی (۱) اوتامش گرای‌نی قزغانغانلغی اوچون ایدی. بایباختی ایله برگه شامیق اسملی ایلچی ماسقاوغه کیلدی. مونی، یوسف‌نڭ اوغلی یونس میرزا ایوانغه ایلچی ایتوب یبارگان، آنڭ آرقیلی یارلیقده یازغان ایدی. یونس، اوزینڭ یارلیغنده، ایوان ایله دوست بولغانلغینی بلدیروب، «قزان سیڭا دشمان بولدیغی کبی، بزگه‌ده دشمان. سین آنی آلساڭده، مین سینڭ بله‌ن بوزولوشمامن... سینڭ برنچی تله‌گڭ، یاقین دشمانڭ بولغان قزان‌نی جیکو (ایدی). سیڭا آنی الله بیرسون» دیدی (۲). یونس، سیون - بیکه‌نڭ طوغای بولا طوروبده، ایوان‌نڭ قزان اوستینه یورووینه آچولانماوی وشونڭ ایله برابر قزان‌نی آلورغه تله‌کده بولونووی ایوان اوچون طور شادلق ایدی. نوغای ایلچیلری ماسقاودن کیتمکچی بولوب، ۱۵۵۲ نچی یلنڭ ۳نچی غنوارنده، ایواندن کیته‌رگه صورادیلر. غنوارنڭ ۲۸نچی کوننده، بایباختی، اوزینڭ ایبداشلری ایله، ایوان یاننده بولونوب، ایوان، آنارغه، ماسقاودن کیته‌رگه ایرك قویدی. فیورالنڭ ۵ نچی کوننده، نوغای ایلچیلری ماسقاودن کیتدیلر. بونلر آرقیلی، ایوان، یوسف میرزاغه یارلیق یازدی. آنڭ بو یارلیغنده، یوسف‌نڭ ایوانغه آچولانووی اورونسز ایدیگی آڭلانولغان، قزان یورتی بورونغیدن بیرلی روسلرنقی بولغان ایکانلگی یازولغان، اوتامش گرای ایله آناسی سیون - بیکه‌نڭ ماسقاوده ایکانلکلری بلدیرولگان ایدی (۳). سیون - بیکه ایله اوتامش گرای‌نڭ طوتقون ایتولولری یوسف میرزانڭ آچووینی کیلتورگان بولوچیلقنی، ایوان بیك آچیق بله‌در ایدی. شوڭا کوره، اول، اوزینڭ یارلیغنده، تنگیلرنی طوتقون ایتووینه‌ماتور توس بیرورگه ماناشدی. «صفا گرای خان شول یورتقه بزنڭ تله‌ومزدن باشقه کیلوب، بزگه کوب ضررلر یاصادی. بز، الله‌نڭ تله‌وی بوینچه، آناردن ئوچ آلدق. صفا گرای خان ایله برگه‌لب بزگه ناچارلق قیلغان قریملیلر ایله قزانلیلرنڭ بارچه‌سی بزنڭ قوله‌مزده ئولدیلر. صفا گرای خان‌نڭ اوغلی اوتامش گرای، آتاسینڭ ناچارلغی اوچون، حاضرنده، بزنڭ یانمزده ماسقاوده. آناسی سیون - بیکه‌ده

---

۱) اوغوش - بورونغی تورکچه‌ده، بالانڭ بالاسی دیگان سوز.

۲) Продолж. древ. росс. Вивліоѳ. т. 8. стр. 306.

۳) Продолж. древ. росс. вивліоѳ. т. 8. стр. 310.

بزگه کیلدی. شیخ علی خان آنی اوزنده طوتاسی کیلمادی. مین، سینك حقکده، قزلك سیون ـ بیکه‌نی طور باغشلاولر ایله باغشلاب، آنی، تورلیچه قوواندیردم. اوغلی اوتامش گرای‌نی، تربیه‌لر اوچون، آنك اوزینه بیردم. بز، کیلچکده آنی شیخ‌علی خانغه بیرمکچی بولامز. اوتامش گرای‌خان اوسکاچده، آنی، «یورت» ایه‌سی ایته‌رگه اویلیمز. صفا گرای خان‌نك ئه‌شه کیلگی اوچون، سیون ـ بیکه ایله اوغلینی باغشلارغه‌ده کیره‌کلی توگل ایدی. لکن بز، سینك اوچون، آنلرغه یاخشیلق ایتمکچی بولامز (١)» دیدی. ایوان‌نك بو یارلیغی، ١٥٥٢ نچی یلنك غنوارنده یازولغان ایدی.

ایوان، سیون ـ بیکه ایله اوتامش گرای‌نی باغشلایاچق ایدیگینی یوسف‌غه بلدیرسه‌ده، یوسف‌نك آنك ایله‌گنه آچووی باصولمادی. اول، ١٥٥٢ نچی یلنك یازنده، روسیه‌اوستینه یورمکچی بولدی. برگه‌لب یورو اوچون، اسماعیل میرزانیده چاقوردی. اسماعیل، نوغای میرزالرینك ایك طویغوسزی وشونك ایله برابر ایوانغه صاتولغان بر کشی بولغانلقدن، یوسف‌نك سوزینی قبول ایتمادی. شوندن‌صوك، یوسف ایله اسماعیل آراسی شاقطی بوزولوب، آراده‌غی برلك بته یازدی (٢). سیون ـ بیکه‌نك طوتقون ایتولووی نوغای بکلرینك کوبسینی قایغوغه توشورگان ایدی ایسه‌ده، بونلرده طوغانلق، برلك بولماغانلغی اوچون، ایوانغه قارشی بر اش اشلی آلمیلر، آنکا یالونودن باشقه ایکنچی چارا بلمیلر ایدی. ١٥٥٢ نچی یلنك یازنده، اسماعیل ایله بلوك ـ بولات میرزادن ایوانغه ایلچی‌لر کیلدی. اسماعیل‌نك ایلچی‌سی بایتیره‌ك، بلوك ـ بولات‌نقی کوچته‌ن اسملی کشی‌ایدی. بونلر، ٣١ نچی مایده، ماسقاوغه یتوب، ایوان‌نك ٢ نچی کوننده، ایوان یاننده بولوندیلر. آنکا، اسماعیل ایله بلوك ـ بولات‌نك یارلیق‌لرینی طابشوردیلر. اسماعیل‌نك یارلیغنده، «قزان، سینك دشمانکنك یورتی ایدی. الله‌دن صوراغان ایدك، اول، ایدگو ساعتده، سیکا شول پادشاهلقنی بیردی. اوزمنك قارت هم یاش طوغانلرم، اوشانداق بارچه بالالرم ایله بر آغزدن بیکه‌نی صوریمز. سین آنی بایتیره‌ك بانور ایله یبارسه‌ك، وولمه‌غه چاقلی اوزاندیرسه‌ك ایدی... ایندی بیکه‌نی یبارمیسن ایکان، اول

---

١) Продолж. древ. росс. вивліоѳ. т. 8. стр. 310—311.
٢) Продолж. древ. росс. вивліоѳ. т. 8. стр. 327.

چاغنده، سین بزنڭ سوزمزنی کیری قایتارغان بولاسن» دیدی (۱). بلوك - بولات ایسه، اوزینڭ یارلیغنده، ایوانغه صاغلق تلەب، «آمین» دیو تلەکدە بولغاندن صوڭ، «سیکا قزان‌نی محاربه ایتەرگه سویلەگان ایدك. بز سینی ایرکلی قویوب، اوزم (قزانغه بولوشورغه) بارمادیغم کبی، یاومنیده یبارمادم. سین طوغانلغمنی کوردڭ. . . اگرده سین سوگلومزنی بزگه بیرماسەڭ، اول چاغنده، بزگه بولغان آندڭنی بوزغان بولاسن» دیو یازغان ایدی (۲). ایوان، اییون‌نڭ ۹ نچی کوننده، اسماعیل ایلە بلوك - بولات‌نڭ یارلیق‌لرینی طلەب، نوغای ایلچی‌لرینی ماسقاودن یبارورگه بویوردی. اول، قزان اوستینه یورورگه آشوقغانلقی اوچون، ایلچی‌لرنی تیزرەك یبارەسی کیلەدر ایدی. اییون‌نڭ ۱٤ نچی کوننده، نوغای ایلچیلری ماسقاودن کیتدیلر. بونلر آرقیلی، ایوان، اسماعیل ایلە بلوك - بولاتغه یارلیق‌لر یازدی. نوغای میرزالری سیون - بیکەنی آزاد ایتونی ایوان‌دن اوتونەدیلر ایسەدە، ایوان، آنلرنڭ اوتونولرینه قولاق صالمادی. اسماعیل ایلە بلوك - بولات صاتلق کشیلر بولغانلق‌لری اوچون، ایوان، آنلرنی صاتوب آلوینه اوشانادر ایدی. بلوك - بولات میرزانڭ یارلیق آزاغنده‌غنه، «آق طوغانم! بر کوپه یبارووڭ طوشماسنده مین سیکا باغونامن» دیووندن، آنڭ بیك آز نرسه‌گەدە صاتولاچق ایدیگینی آڭلاب بولادر ایدی. ایوان، سیون - بیکەنی ماسقاوده طوتقون ایتوب طوتمقده ایدی ایسەده، نوغای میرزالرینه یازغان جوابنده، آنی ایکنچی تورلی ایتوب کورسەتورگه طروشدی. اسماعیل‌گه یازغان یارلیغنده، «سز میکا یوسف‌نڭ قزی سیون - بیکەنی صوراغه یباروب، آنی اوزگزگه یبارونی اوتونگان ایدیگز. بز آنی یبارمکچی بولغان ایدك، شیخ علی خان بزگه باغونوب، سیون - بیکەنی اوزینه صورادی. اول، آنڭ طوغانی جان‌علی خان‌نڭ خاتونی بولوب، سزنڭ دینگز بوینچه آڭا بولورغه تیوشلی (۳). بز، سینڭ بزگه بولغان دوستلقڭنی صاغونوب، سیون - بیکەنی طوتقون ایتوب طوتاسمز کیلمادی. سزنڭ اوچون بیکەگه ظورصی کورسەتوب، آنی، اوزمزنڭ طوغانمز شیخ علی‌گه بیردك. اوتامش گرای پادشاهنی ایسه، آڭا

---

۱) Продолж. древ. росс. вивлioѳ. т. 8. стр. 329—330.

۲) Продолж. древ. росс. вивлioѳ. т. 8 стр. 333.

۳) اسلام شریعتنده خاتون میراث بولوب قالماسەده، اول چاقده‌غی تاتارلر آراسنده خاتون‌نی میراث ایتوب آلو عادت بولغان بولووی ممکن.

(سیون - بیکه‌گه) طابشوردق، سین، بزنك شوشی یاخشی اشمزنی ایشونکاچده، قووانسه‌ك، آنکا قارشو اوزکنك نق دوستلقکنی صاقلاسه‌ك ایدی. . . » دیو اوزینی آقلاب کورسه‌تدی. اسماعیل تگی یارلیغنده، جان علی خان‌نك شیخ علی آصرامقنده بولغان قزینی (١) اوزینك محمد اسملی اوغلینه بیردیرونی ایواندن اوتونگان، « مین، شیخ علی ایله قدا بولونی تله‌میم؛ سینك بلن قدالقده، طوغانلقده بولورغه تلیم » دیوب، تگی قزنی کیلونلك گه آلووی ایوان ایله یاقینلاشور اوچون بولغانلغینی بلدیرگان ایدی. شولای بولسه‌ده، ایوان، قزنی اسماعیل‌نك اوغلینه بیرمادی، «سین، بزگه جان علی‌خان‌نك قزی طوشماسنه یازغان ایدك، بز، شیخ علی ایله اول حقده سویله‌شدك. شیخ علی خان: مینم شوندن باشقه اوغلم هم قزم یوق. مین آنی اوزمدن یباره‌سم کیلمیدر، دیوب ایته » دیو قزنی نه اوچون بیره آلماغانلغینی بلدیردی. ایوان‌نك بلوك - بولات میرزاغه یازغان یارلیغیده، اسماعیل‌گه یازغانی کبك، بوباولی ایدی. اول، آنکاده، « بز، سینك طوغریلغك اوچون، سوکلوکز بیکه‌نی ظورلاب، شیخ علی خانغه بیردك. اوغلی اوتامش گرای‌نی آنك اوزینه‌اوك طابشوردق. اول اولوغایغاچده، بز آنی یورتلی ایته‌رمز. سز بزنك شوشی یاخشی‌لقمزنی ایسکزده طوتسه‌کز ایدی » دیوب یازدی (٢).

ایوان‌نك هر ایکی یارلیغی، ١٥٥٢ نچی یلنك ایون آینده یازولغانلر ایدی. یوسف میرزا روس کنازینك بوی - صونوچی قلی صمان ایدی ایسه‌ده، سیون - بیکه‌نك طوتقون ایتولووی، آنی شاشورتوب قالدیردی. قزان خانینك خانونی بولغان، نیچه یللر خانلقنی باشقاروب طورغان قزینك طوتقون ایتولوب ماسقاوده طوتولووی، یوسف‌نی شاشورتماسلقده توگل ایدی. ئلوکده، یوسف ایوانغه یارلیقنی سیره‌ك یازا وشونك ایله برابر آنك یارلیق‌لری یومشاق بولا ایدی ایسه‌ده، سیون - بیکه طوتقون ایتولگاندن صوك، اول، یارلیقنی بش یازا وشونك ایله برابر سوزلریده قاتی بولا باشلادی. ١٥٥٢ نچی یلنك ٢٣ نچی

---

١) بو قز، اسماعیل‌نك یارلیغنده، شیخ علی‌نك اوز قزی ایتولوب کورسه- تولسه‌ده، اول، آنك قزی بولماینچه، جان علی خان‌نك قزی ایدی. آنی، آستراخان شاهزاده‌لرندن حبیب‌الله آق کوبه‌ك اوغلینه بیرولدی.

٢) Продолж. древ. росс. вивлiоѳ. т. 8. стр. 336.

ماینده، یوسف، قاصای، یونس میرزالردن ماسقاوغه ایلچی‌لر کیلدی. بونلرنك برنچی‌سندن «جان ـ محمد»، ایکنچی‌سندن «ایشه‌ك» (١)، اوچنچی‌سندن «بایوتمش» اسملی کشیلر ایلچی بولوب کیلگانلر ایدی. ماینك ٣١ نچی کوننده، ایوان ایله کوروشوب، آنگا، نگیلرنك یارلیق‌لرینی طابشوردیلر. یوسف‌نك یارلیغنده ایك کوب اورون آلغان نرسه سیون ـ بیکه، اوتامش گرای، قزان مسئله‌لری بولدی، «سین قزان اوستینه یورگان چاغنده، مین، سینك ایله یوز ولوشماس اوچون، قزانغه یاردم ایته‌رگه بارمادم. سوزمده طورو اوچون، سینك اوستیکه یاو ایله یورمادم. طوغانلرمنی هم بالالرمنیده یبارمادم، سین ایسه، سوزگده طورمادك... سین قزان اوستینه یوردك، بز شونده سینك اوستیکه یورمادك. سینك سوزك بو بولور دیوب امید ایتدك. بو کشی آلداسه، آنگا بودنیاده هم کیله‌چکده هیچ بر یاخشیلق بولماس. سین بزنك بله‌ن، بورونغیلرچه، باریشاق هم طوغانلقده بولورغه تله‌سه‌ك، آنك بیلگوسی مینم قزم (سیون ـ بیکه) ایله اوتامش گرای‌نی بیرودر.

دوستلق، طوغانلق ایتوب شول اشله‌نسه، آنگا بیلگو شوشی بولور. مینم سیگا سوزم شول: اگرده قزم (سیون ـ بیکه)نی، اوشانداق اوتامش گرای‌نی بیرسه‌ك، سیگا ١٠٠ مڭلك نوغای یاوندن هیچ بر ضرر بولماس. سیگا مینم بله‌ن دوستمو، دشمانمو بولوب طورورغه ایکانچیلك حاضر بلونه. اگرده سین، مینم حاضرگی ایلچم ایله، صوراغانمزنی یبارماسه‌ك، اول چاغنده دوستلق باشقارور...» دیدی. یوسف اوزینك ایوانغه‌ایتکان یاخشیلق‌لرینی، ایوان‌نك ایسه آنك آشینه طاش ایله جواب بیرگانلگینی بلدیرسه‌ده، اول سوزلرنك ایوان اوچون بر تین‌لکده اثری بولاچق توگل ایدی. چلابده شولای بولدی. یوسف‌نك بو یارلیغی، هجرتدن ٩٥٩ نچی یلده، یازولغان ایدی (٢). قاصای میرزانك یارلیغنده، ظور اورون طوتقان نرسه، سیون ـ بیکه بولدی. اول، «مینم برنچی آتام شیخ مامای بك بولوب، مین، آنك سوزی، قوشووی بوینچه یوردم. حاضرنده ایسه آتام یوسف بك، آندن قالا اسماعیل

---

١) بوکشی، قاصای‌نك اوز یارلیغنده Ешекъ، ایکنچی اورونده Ишекъ دیو آتالادر.

٢) Продолж. древ. росс. вивлiоѳ. т. 9. стр. 4.

میرزا. بز بارمزده بکنک ایشکی توبنده طورامز، بارمزده سوزنی برو کتوردک. سزدن بکنک قزی (سیون - بیکه) نی صوریمز. بزگه سوکلومز (سیون - بیکه) ایله اوتامش گرای‌نی بیر. بو دنیاده دوست بولووگه بیلگو شول بولور. «یوق» دیسن ایکان، اول چاغنده، شول کوندن باشلاب بزدن طوغانلق بولماس» (۱) دیوب، سیون - بیکه یبارولماگانده نوغای یورتی ایله روس یورتی آراسنده دوستلق بته‌چکینی آکلاتدی. قاصای‌نک یارلیق باشنده‌غی سوزلری ایوان‌نی بر آز بورچورلق ایدی ایسه‌ده، یارلیفی‌نک آزاغنده‌غی «قزمنی خان اوغلینه کیاوگه بیرگان ایدم. آکا قارا بورک، قطیفه طشلی کش طون، اوطاق، کوپه کیره‌ک ایدی؛ بیرو ایرک‌کده. . .» دیووی ایله اشنی بتونله‌ی بوزوب طاشلادی. قریم خانلری ایله نوغای میرزالری چیکدن طیش یالقاو، کشی اوستوندن یاشاونی یاراتوچان بولغانلقلری اوچون، آنلر، هر وقت اوزلرینه کیره‌کارنی روس کنازلرندن تله‌نه‌لر ایدی. تگیلرنک تله‌گانلرینی کنازلر بیره‌لر، شولای ایتوب تاتار اولوغلرینک کوبسی روسلر قولنده قورال بولوب قالادر ایدی. تاتار خانلقلرینک بتووینه وشونک ایله برابر اول خانلقلرنک روسلر قولینه کرووینه، ئولیگی خانلر ایله بکلرنک یالقاولقلری، تله‌نچیلکلری برنچی سبب بولدی. یونس میرزانک یارغان یارلیغیده ایوان‌نی قورقوتورلق بولمادی. نوغای میرزالرینک هر برسی صاتلق بولغانلقلری اوچون، آنلردن ایوان‌نی قورقوتورلق یارلیق کوته‌رگه اورونده یوق ایدی. یونس‌نک یارلیغنده، «قزان سیکاده، بزگه‌ده‌یاو ایدی. آتام ایله آغالریمه باغونوب، قزانغه یارده‌م ایندیرماوم، سینک ایله بزنک آراده بولغان دوستلقغه بیلگو توگلمی؟ کم‌ده بولسه قزانغه یارده‌م ایته‌رگه باردیمو؟... قزان‌نی الله سیکا بیردی. اول، سیکاده، بزگه‌ده دشمان ایدی. مگر سوکلومز دشمان توگل ایدی. ایندی سین دشمانک قزان‌نی آلدک. آنی آلو - یورتنی آلودر. بزنک سوکلومزنی بزگه بیرماینچه، اوز یانیکه آلوب کیتدک. شونک ایله دوستلق بولامو؟... بزنک ایله دوست بولورغه تله‌سه‌ک، سین، سوکلومز (سیون - بیکه) نی، اوزینک اوغلی ایله، بایوتمشرغه بیر هم یبار. اگرده سوکلومزنی بایوتمش باتورغه بیروب یبارسه‌ک. شول، طوغری دوستلقغه بیلگو بولور» دیولگان

---

۱) Продолж. древ. росс. вивлioѳ. т. 9. стр. 5.

ایدی (١) . ایوان، ایبون‌نك ٨ نچی کوننده، نوغای میرزالرینك یارلیق‌لرینی طشلاب، ایلچیلرنی ماسقاودن یبارورگه بویوردی. آنلر ایله برگه سیوندك اسملی کشی‌سینی یوسف میرزاغه ایلچی اینوب یباردی. ایبون‌نك ١٠ نچی کوننده، نوغای ایلچیلری ایوان یاننده بولونوب، ١٤ نچی کوننده، ماسقاودن کیتدیلر. ایوان بونلر ایله، یوسف، قاصای، یونس میرزالرغه یارلیق یباردی. یوسف، سیون ـ بیکه‌نك یبارولوو بنی چنلاب اوتونگان ایدی ایسه‌ده، آنك اوتونچی ایوان‌نی بوشدارتمادی. اول، آکا، «سینك دوست‌لقکنی بز اونوتمادق. قزك ایله اوتامش گرای‌نی قزاندن آلدق. سینك اوچون، آنلرغه هیچ برناچارلق قیلماینچه، ظور صی کورسه‌تدك. آنلرنی اوزمزنك یارلیقاشمزغه آلدق. شیخ علی خان، قز سینکی، یورت آنقی بولغانغه کوره، بزگه باغونوب، سیون ـ بیکه‌نی اوزینه آلورغه صورادی. سزنك شریعتکز بوینچه‌ده، اول آکا نیوشلی. قزك (سیون ـ بیکه) آنارغه بارورغه تله‌دی. بز، سینك سوزکنی، سینك دوست‌لقکنی ایسکه توشوروب، ظور صی اوچون، قزکنی شیخ علی‌گه بیردك. اوتامش گرای نیده قزکه طابشوردق. اول اوسوب بتکاچده، الله بویورسه، آنی یورتلی ایته‌رگه تلیمز. سین، بزنك شوشی یاخشی‌لقمزنی ایشوتوب، اوزکنك طوغانلرك هم بارچه بالالرك ایله قوانسه‌ك ایدی. کیله‌چکده‌ده، بزنك یاخشی‌لقلرمزنی اویلاسه‌ك ایدی. سز بزگه یاخشی اش اشله‌گانلککز اوچون، بزده سیکا یاخشیلق ایتدك . . .» دیوبکنه جواب بیردی (٢). ایوان‌نك بو سوزلری، چنلاب قاراغانده، یوسف‌نی مسقل اینو ایدی. آنك، یونس ایله قاصای میرزاغه یازغان یارلیق‌لریده شوشی ره‌وشده بولدی. آیورمه شونده‌غنه ایدی: ایوان، یونس میرزانی، قزانغه یارده‌م ایتماگانلگی اوچون، آیروچه کوته‌رگان، آنی اوز یانینه چاقورغان ایدی (٣). بو یارلیق‌لر اوچسیده ١٥٥٢ نچی یلنك ایبونده یازواغانلر ایدی.

نوغای میرزالرندن آبدار میرزاده ایوانغه یارلیق یازوب، سیون ـ بیکه‌نی ماسقاودن یبارووبنی اوتوندی. آبدارنك آقساقال اسملی اوغلی قزانده ئولتورولگان بولغانلغی اوچون، اول، قزان یورتی‌نك چن دشمانی ایسدی.

١) Продолж. древ. росс. вивліоѳ. т. 9. стр. 6—8.
٢) Продолж. древ. росс. вивліоѳ. т. 9. стр. 10—11.
٣) Продолж. древ. росс. вивліоѳ. т. 9. стр. 12—13.

آبدار، آوزبینك قزان دشمانی ایدیگینی بلدیروب، قزان‌نی آلووی ایله ایوان‌نی قوتلادی ایسه‌ده، آنك بو بومالانولری ایوان‌نی بومشارتمادی. اول، «بز سزنك اوچون (سیون) بیکه‌نی باغشلیمز، آنی شیخ علی‌گه بیرمکچی بولامز» دیوبکنه جواب بیردی (١). نوغای میرزالری سیون‌ بیکه‌نك آزاد ایتولووینی نه چاقلی صوراب قاراسه‌لرده، ایوان، آنلرنك سوزلرینه قولاق صالمادی، سیون ‌ بیکه‌نی بیارمادی. آنك بو اشی یوسف میرزاغه شاقطی آغیر طیولدی. شول یلنك ١٦ نچی ایبوننده، ایوان، قزان اوستینه یوروب، آنی قاماغان، قزان یورتی بیك آغیر حالده قالغان ایدی. نوغایلر ایله قزانلیلر آراسنده چن دوستلق یوق ایدی ایسه‌ده، بو صوڭغیلر، یوسف میرزاغه ایلچی یباروب، اوزلرینه یارده‌م ایتووینی اوتوندیلر. سیون ‌ بیکه‌نی یبارماگانلگی اوچون، یوسف‌نك ایوانغه آچووی کیلگان ایدی. آنك طاغیده قزان اوستینه یورووی، یوسف‌نك آچووینی بیگره‌کده قابارتدی. اول، نوغای میرزالرینك بارسینی جیوب، روس یورتی اوستینه یورورگه تله‌گانلگینی آنلرغه بلدیردی. آنك بو اوبینه، باشلاب، اسماعیل میرزا قارشی کیلدی (٢). شولای ایتوب یوسف قزانغه یارده‌م ایته آلمادی. شول یلنك ٢ نچی اوکته‌برنده، ایوان، قزان‌نی آلدی (٣).

قزان اوستینه یورگان روس عسکری آراسنده بیك کوب تاتارلر بولدیغی کبی، سیون ‌ بیکه‌نك اوچنچی ایری بولغان شیخ علی‌ده بار ایدی. بو چاقلرده سیون ‌ بیکه‌نك قایده طورغانلغی بیلگولی بولماسه‌ده، اول، قاسم شهرنك طورغان بولورغه کیره‌ك.

قزان آلونغاچده، شیخ علی قاسم شهرینه قایتدی (٤). سیون ‌ بیکه‌نك شیخ علی ایله طورووی طاتو بولمادی. آنلرنك طاتو طورماغانلقلری نوغای یورتینه‌ده بلونگان ایدی.

یوسف، سیون ‌ بیکه‌نی شیخ علی‌گه بیرمکچی، بو صوڭغینی قزان خانی

---

١) Продолж. древ. росс. вивлioѳ. т. 9. стр. 26—27.
٢) Продолж. древ. росс. вивлioѳ. т. 9. стр. 47—48.
٣) Никон. т. 5. стр. 215—220. Цар. кн. стр. 510—513.
٤) Изслѣд. о касим. цар. и царев. т. 1. стр. 391.

ایتمکچی بولغان، شونك اوچون ایوان‌نی قزان اوستینه چافروب یبارگان ایدی ایسه‌ده، آنك تله‌گانی بولمی قالدی. سیون - بیکه‌نك طوتقون بولوب قالووی، قزان‌نك آلونووی یوسف‌نك یوره‌گینی طورنی ایدی ایسه‌ده، آناردن هیچ بر فائده بولمادی. سیون - بیکه طوتقون بولوب قالدی. «قزان بورتی» آتاالغان خانلق‌ده یوق بولدی. ١٥٥١ — ١٥٥٢ نچی یللر سیون - بیکه اوچون چیکدن طیش آغیر بولدیغی کبی، ١٥٥٣ نچی یلده شولا یوق آغیر بولدی. شول یلنك ٨ نچی غنوارنده. اوغلی اوتامش گرای‌نك ماسقاوده کوچله‌ب دینی آلماشتورولدی (١). آنك دینن آلماشتوروچی میتروپالیت مافاری، چومدیرو آتاسی صاوافروتیتسکی اسملی ییسقوب ایدی. مافاری اوتامش گرای‌نك دینن آلماشدیرغاندن صوڭره، اولوغ کناز ایوان یانینه یباردی. ایوان آکا اوزینك سراینده طورورغه بویوروب آنی اوقورغه - بازارغه اوگره‌تو اوچون بر کشی بیلگوله‌دی. اوتامش گرای دیننن چغارلغان چاقده جانی - بك، بایتیره‌ك، بانبولدی، آق - قولا، قرشای، صالتاغان، طوغوش، قولچان اسملی نوغای ایلچی‌لری ماسقاوده ایدی. بونلرنك برنچیسی یوسف میرزادن، ایکنچی ایله اوچنچی‌سی اسماعیل میرزادن، دورتنچی ایله بیشنچی‌سی قاصای میرزادن، آلتنچی ایله یدنچیسی بلوك - بولات میرزادن، سیکزنچیسی آرسلان میرزادن ایلچی بولوب کیلگانلر ایدی. غنوارنك ٤ نچی کوننده، ایوان، نوغای ایلچی‌لرینه اوز یورتلرینه قایتورغه بویوردی. غنوارنك ٢٣ نچی کوننده، ایلچی‌لر، ایوان یاننده بولونوب، ٣٠ نچی کوننده ماسقاودن کیتدیلر. ایوان، بونلر آرقیلی، یوسف، اسماعیل، قاصای، بلوك - بولات، آرسلان میرزالرغه یارلیق‌لر یازوب، یوسف‌غه یازغان یارلیغنده، اوزینی قزان پادشاهسی دیوب آتادی (٢). ایوان‌نك بو یارلیق‌لرنده‌ده نوغای میرزالری اوچون قووانورلق نرسه یوق

---

١) Никон. л. т. 5. стр. 229. Цар. кн. стр. 527. Книга степенная т. 2. стр. 650. Татищевъ т. 5. стр. 384.

٢) آنك بو یارلیغی „Божиею милостiею Царя и великого князя Ивана Васильевича всеа Русiи, Володимерского, Московского, Новгородскаго, Казанского, Псковского, Смоленского, Тверского, Югорского, Пермьского, Вятцкого, Болгарского и иныхъ слово...„ دیوب باشلانغان ایدی.

ایدی. یوسف‌غه یازغان یارلیغنده، «... سین بزگه جای ـ بك اسملی کشکنی یارلیق ایله یباروب، اول یارلیقده، بزدن، قزك (سیون ـ بیکه) نی یبارونی صوراغانسن. بز سینك دوستلغك اوچون قزك (سیون ـ بیکه) نی باغشلادق، ظورصیده طوتدق. سیگا اوزمزنك دوستلغمزنی کورسه‌تور اوچون، ظورصی ایله، آنی شیخ‌علی‌گه بیردك. موندن‌ئلوك، سیگا سیونچ بیرور اوچون، سیوندك طولوسو‌یوف اسملی قازاغمزنی یبارگان ایدك. سینك قزك (سیون ـ بیکه) نی قزاندن آلودن صوك، قزانلیلر، بزدن باش طارتوب، خانلق‌غه یادکار پادشاهنی آلدیلر. بز، آنلرنك باش طارتولری اوچون شوشی جاینی اوسنلرینه یوردك. تگری بزگه اوزینك مرحمتینی کورسه‌تدی. قزان‌نی، بتون کشیلری ایله، بزنك قولغه بیردی. قزان کشیلرندن بزگه باش بیرماگانلری، بارسیده، بزنك قلچه‌زدن ئولدی. آنارنك خاتونلرینی، اوشانداق بالالرینی بزنك کشیلرمز طوتقون ایتدی... قزان (آلفان‌نك) سیونچینی سیگا ایتور اوچون، تاوکی اسملی قازاغمنی یبارگان ایدم. تاوکی‌نی سینك قازاقلرك یولده طالاب، آنی، سینك یانیگه یبارماگانلر...» دیوب یازولفان ایدی. ایوان‌نك بو سوزارندن سیون ـ بیکه‌نی یباررگه اوبی یوق ایکانلگی، یوسف‌نی دین هم ملت طویغوسی بولماغان بر صوغوم صاناغانلغی آب آچیق کورونوب طورسه‌ده، نوغای میرزالرنده آنی آکلارلق باش یوق ایدی. ایوان‌نك اسماعیل، قاصای، بلوك ـ بولات، آرسلان میرزالرغه یازغان سوزیده: بز، قزان اوستینه یوردك. الله اوزینك مرحمتینی کورسه‌تدی. قزان‌نی بزنك قولغه بیردی. قزان‌نی قلچدن کیچوردك. خاتون ـ قز هم بالالرینی طوتقون ایتدك. یادکارنی ماسقاوغه آلوب قایتدق. سزنك کشیلرگز، صاتو اوچون، قزانغه باروزغه تله‌سه‌لر، بارسونلر؛ سز آنلرنی یبارگز وشوگا اوخشاشلی سوزلر ایدی (۱). ایوان‌نك بو یارلیق‌لری ۱۵۵۳ نچی یلنك غنوارنده یازولغانلر ایدی. سیون ـ بیکه ایله اوتامش گرای‌نك طوتقون ایتولوری نوغای میرزالری اوچون کوکلسز بولدیغی کبی، یادکار خان‌نك طوتقون ایتولووی طاغیده کوکلسز بولدی. شوگا کوره، آنلر، یادکارنی آزاد ایتونی صوراب، ایوانغه ایلچی‌لر یبارگاله‌دیلر. ایوان، نگیلرنك صوراوی ایله‌گنه سیون ـ بیکه‌نی آزاد ایتمادیگی کبی، یادکارنیده آزاد ایتمادی. قزان

۱) Продлж. древ. росс. вивліоѳ. т. 9. стр. 63—71.

بورتی اوستینه کیلگان بلالر، تیز کوندن، نوغای یورتی‌نك اوز اوستینه‌ده کیلچك ایدیگی بیلگولی بولسه‌ده، قارا یوره‌کلی نوغای میرزالری شونی آکلی آلمادیلر. ایوان قولنه صوقور قورال بولوب، آکا، بالطه صابی خدمتینی ایندیلر. ایوان، قزان اوستینه یورگانده «مین، بلچراق ناتارلر اوستینه‌یورمکچی بولام. پراواصلاونی‌دین‌همه‌مقدس‌چیرکاو اوچون، توگل‌قانمنی‌غنه، بلکه‌جانمنی ده فدا ایته‌رگه تلیم. عیسی اوچون ئولو - ئولوم بولماینچه، مکگولك تر کلکدر» دیگان ایدی (١) . مونه شوشی تلك ایله یور وب قزان‌نی آلغان، آتافلی بر مسلمان خانلغینی بتورگان، آنده‌غی نیچه ملك مسلمانلرنك قانلرینی یلغه‌لر ایله آغوزغان، نه چافلی کشیلرنك دین آلماشدیر و وبنه سبب بولغان ایوان‌نی نوغای میرزالری، قزان‌نی آلووی ایله قوتلیلر، «قـزان یورتینی آلـدك، پاشا!» دیلر ایدی (٢) . نوغای میرزالرینك هر برسندن ایوانغه ایلچی‌لر کیلوب طورسه‌ده، یوسف دن، ایلچی کیلگانی یوق ایدی. اول، سیون بیکه‌نی آزاد ایتما گانلگی اوچون، ایوانغه آچولانغان، آناردن نیچوك بولسه‌ده ئوچ آلو اوینده ایدی ١٥٥٣ نچی یلنك جاینده، یوسف روسیه اوستینه یورمکچی بولوب، نوغای میرزالری ایله کیکاشه باشلادی. قولوش اسملی کشی‌سینی قاصای میرزا یانینه یباروب، آناردن، روسیه اوستینه برگه‌لب بارونی اوتوندی. لکن قاصای، یوسف‌نك سوزینه قولاق صالمادی، «مین بارا آلمیم» دیو جواب قایتاردی. قاصای‌غه شولای دیمی یارامید، ایدی. اول، شول جاینی ایوانغه بارلیق یباروب، آنك قزان یورتینی آلغانلغینه شادلانغانلغینی بلدیرگان. اوزینه ٣٠ صوم آقچه یبارونی ایواندن اوتونگان ایدی (٣) . شولای بولسه‌ده، یوسف اویندن قایتمادی. روسیه اوستینه باصقونلق ایتو اوبی ایله یاو جییووده دوام ایتدی. آکا، آستراخان خانیده ٥٠٠ کشی بیرمکچی بولدی. یوسف

١) Никон. л. т. 5. стр. 185. Цар. кн. стр. 483. Татищевъ т. 5. стр. 315.

٢) Продолж. древ. росс. вивліоѳ т. 9. стр. 74—75, 111.

٣) قاصای‌نك یارلیغنده „и тыбъ намъ далъ тысячю алтинъ денегъ„ دیوب یازولغان بولسه‌ده، بز آنی ٣٠ صوم ایله ترجمه ایتدك. اول چاقلرده «آلتین» دیوب، اوچ تین‌لك آقچه‌نی آتاغانلق‌لرندن، ملك آلتین ٣٠ صوم‌غه طوغری کیله.

اسماعیل میرزاغه کشی یباروب، روسیه اوستینه یورمکچی بولغانلغینی بلدیردی، «سینده مینم ایله برگه بورو» دیوب، آناردن برگه‌لەب یورووینی اوتوندی. اسماعیل، یوسف‌غه: سینك صاتوچیلرك بخاراغه، مینیکیلر ماسقاوغه بارالر. اگرده مین ماسقاو ایله اوروشسەم، اول چاغنده میکا یالانغاچ قالورغه طوغری کیله. بزنك اوستکه فریم خانی کیل‌چك، مین اوزمگنه آنکا قارشی طورا آلمیم... دیوب، روسیه اوستینه یوری آلمایاچغینی بلدیردی (١). اسماعیل، بلوك - بولات ایله آرسلان میرزالرنیده قوتورتوب، آنلرنیده صوغوشقه یبارمادی. اسماعیل‌نك بارماوی، باشقه میرزالرنیده یبارماوی یوسف‌غه قورقو توشوروب، اول، روسیه اوستینه یورودن طوقتالدی. ایوان، ١٥٥٢ نچی یلنك جاینده، سیوندك‌نی، ١٥٥٣ نچی یلده تاوکی‌نی یوسف میرزاغه ایلچی ایتوب یبارگان ایدی. بونلرنك یانلرنده نیچه‌لەب یولداشلریده بار ایدی. یوسف، ایوان‌نك سیون - بیکه‌نی یبارماوینه آچو ایتوب، سیوندك ایله تاوکی‌نی یابوب طوتدی. ١٥٥٣ نچی یلده، قاصای میرزا یوسف یانینه باروب، آناردن، سیوندك ایله تاوکی‌نی ماسقاوغه قایتاروب یبارووینی اوتوندی. لکن یوسف، قاصای‌نك سوزینی طوتمادی: ایوان، سیون - بیکه ایله اوتامش گرای‌نی یبارمادی، مینده آنك ایلچی‌لرینی یبارمیم، دیدی (٢). قاصای، یوسف یانندن قایتقاچده، دولت - خواجه اسملی ایلچی‌سینی ماسقاوغه یباردی. آنك آرقیلی، ایوانغه یارلیقده یازغان ایدی. ١٥٥٤ نچی یلنك ٣ نچی غنوارنده، دولت - خواجه ماسقاوغه یتدی. غنوارنك ١٩ نچی کوننده، ایوان ایله کوروشوب، آنکا، قاصای‌نك یارلیغینی طابشوردی. اول یارلیقده، سیون - بیکه‌نی یبارماگانلگی اوچون، یوسف‌نك ایوانغه آچولی ایکانلگیده یازولغان ایدی (٣). شول یلنی اسماعیل میرزا، اوشانداق یوسف‌نك اوز اوغوللری ایوانغه یارلیق یازوب، یوسف‌نك، سیون - بیکه اوچون، ایوانغه آچولانغان ایدیکینی بلدیرگانلر ایدی.

ایوان اوزیده یوسف‌نك آچولانغانلیغینی بله، شولای بولسه‌ده، اول، سیون - بیکه‌نی یبارمادی: نوغای میرزالرینك سوزلرینه‌ده قولاق صالمادی.

---

١) Продолж. древ. росс. вивлiоѳ. т. 9. стр. 103—106.

٢) Продолж. древ. росс. вивлiоѳ. т. 9. стр. 114.

٣) Продолж. древ. росс. вивлiоѳ. т. 9. стр. 116.

٤

ایوان، یوسف میرزادن قورقمی ایدی ایسه‌ده، بز آزغنه چاقلی، آنک ایله یاخشی طورورغه تلیدر ایدی. شوکا کوره، ۱۵۵٤ نچی یلنک غدوارنده، یوسف‌غه یارلیق یباردی. آنک بو یارلیغنده، «قزک (سیون - بیکه) نی یبارماغانلک اوچون، سینک بزگه آچولانغانلغکنی، شونک اوچون بزگه ایلچی‌لر، اوشانداق اوزمزنک قازاقلرمزنی یبارماغانلگکنی دوستمز اسماعیل، قاصای میرزالر، اوشانداق سینک اوغوللرک بزگه یازغانلر ایدی. سین اوزک ایسابله‌ب قارا: سینک قزک (سیون - بیکه) شیخ علی‌نک طوغانی بولغان جان علی خانده ایدی. قریم شاهزاده‌سی صفا گرای، قریملیلرنک آلداوی بوینچه کیلوب، جان علی خان‌نی ئولتوردی. سینک قزک (سیون - بیکه) نی اوزینه آلوب، آکا، یازارغه یارامی طورغان، ئلله نه چاقلی صیسزلقلر قیلدی. سین بزگه نیچه مرتبه یازوب، قزک شیخ علی‌نکی ایکانلگکنی بلدیرگان، صفا گرای خاندن آچو آلونی، اوشانداق آناردن قزک (سیون - بیکه) نی آلوب، شیخ علی‌گه بیرونی اوتونگان ایدک. بز، صفا گرای اوستینه ئلله نیچه قات عسکر یباروب، آکا، کوب آغیرلقلر یاصادق. صفا گرای خان ئولگاچده، قزک (سیون - بیکه) قریملیلر هم قزانلیلر ایله برلشوب، بزگه، ظور ئه‌شه‌کیلک‌لر قیلدی. مونه شوشی ئه‌شه‌کیلک‌لر اوچون، بز اوزمز، قزان اوستینه یوردک. اوزمزنک قزان یورتمزنی آلور اوچون، کوب عسکر یباردک. اول یورت، بورونغیدن بیرلی، بزنک یورت ایدی. الله، اوزمزنک شوشی یورتمزنی قولمزغه بیردی. قزانده بزگه قارشیلق قیلغان کشیلرنک بارچه‌سی بزنک قلچمزدن کیچورولدی. قزک (سیون - بیکه) نی آلدق. سینک اوچون، آنک ئه‌شه‌کیلک‌لرینی باغشلادق. سینک دوستلقکنی ایسه‌بله‌ب، قزک (سیون - بیکه) گه ظور صی کورسه‌تدک. آنی شیخ علی خانغه بیردک. صفا گرای خان‌نک اوغلی اوتامش گرای‌نی اوزمزنک یانمزغه آلوب، آنی، اوغلمز اورننده طوتامز. الله بویوروب اول اوسکاچده، بز آنی باغشلاب، یورتلی ایته‌رمز. آنده آکا پادشاهلق اینو اوکغای بولور. دشمان کشی شولای اشلیمو؟ بزنک بابامز قزان‌نی آلوب، آنک خانی بولغان الهام‌نی، اوزینک آناسی هم خاتونی ایله، طوتقون اینکانلگی، آکا نرسه‌لر قیلغانلغی سینک اوزکه، اوشانداق سزنک قارتلرکزغه بیلگولی. آنلرنک بارسیده آغیرلقده ئولدی توگلمو؟ بز سینک دوستلغکنی ایسده طوتوب، آلای ایتمادک. ظور

همی ایله قزنگ (سیون - بیکه) نی صیلاب شیخ علی‌گه بیردك. طورونگنی (۱) ایسه اوز اوغلمز اورننده طوتامز. الله بو بوروسه، آنی، بورتلی اینمکچی بولامز. سیکا، خاتونلرنگ یاراماغان سوزلرینی طاککلارغه کیره‌ك توگل، بزگه باغونوب، بزنگ یاخشی‌لقلرمزنی مکگولکچه صاغونورغه تیوشلی ایدی. سین، خاتونلر بوزی اوچون، بزنگ یاخشی‌لقمزنی ناچارلقغه ئه‌ورەسن؛ قازاقلرمز سیوندك طولوسوپوف ایله ایبداشلرینی آغیراقده طوتوب، دشمانلغك ایله ماقتاناسن. بر نرسه‌نی الله تله‌ماسه، آنی کم بولدیره آلور؟... بز، کوچلی الله‌غه اوشانوب، بزگه بره‌و دوستلق اینسه، آنك دوستلغینه قارشی آرتقی ایله دوستلق قیلامز. ایندی بره‌و الله‌نك عدالتی‌نی، بزنگ دوستلقمزنی اونوتا ایکان، بز، آنگا دشمانلق ایته‌مز. الله‌غه شکر، حاضرنده قزان، بزنگ آیاغمز آستونده ایتولدی. دشمانلرمز، بزنگ ایرکمزده بولوب قالدی. اوزمزنگ حقمز اوچون الله‌غه اوشانوب، هیچ بر دشماندن قورقمیمز. دشمانغه قارشی هر وقت حاضرمز..» دیوب یازواغان ایدی. ایوان‌نگ یارلیغی بر یاقدن یوسف‌نی طنچلاندیرورلق ایتولوب یازولغان بولسه‌ده، ایکنچی یاقدن آنی قورقوتورلق ایتولگان ایدی.

VIII

سیون - بیکه‌نگ صوگغی یللری.

شیخ علی چن روس قلی وشونگ ایله برابر سیوکومسز هم بولومسز (۲) کشی بولغانلقدن، سیون - بیکه آنی یاراتمیدر ایدی. آنگ بولای بولووی شیخ علی‌نیده سیون - بیکه‌دن صووتقان، اول، سیون - بیکه ایله چن تاتار ایربچه اش‌ایته باشلاغان‌ایدی. ۱۵۵۳ نچی یلنگ جاینده، «شیخ‌علی، ایوان‌نگ قوشووی بوینچه، سیون - بیکه‌نگ بورنینی کیسکان، آنگا ظور صیسزلقلر

---

۱) طورون - تورکچه، بالانگ بالاسی دیمکدر. طورون: اولادگ اولادی. (کرك ارکك وکرك دیشی) حفید، حفیده، نبیره، سبط، اوفلانگ طورونیدر. (اسکی ترکچه‌ده اوغوش دخی دیرلر). قاموس ترکی ج. ۲. ص. ۸۹۷.

۲) بولوم - بورونغی‌تورکچه‌ده وجدان، بولغومعنالرنگ بولوب، بولومسز - وجدانسز دیگان سوزدر.

٤ *

کورسه‌توب ئولتورگان‌ایکان» دیو نوغای یورتنده بر خبر طارالدی. بو خبر، سیون - بیکه‌نڭ آتاسی ایله آناسینه چیکدن طیش آغیر طیولدی. بونلر، سیون - بیکه‌نڭ شیخ علی ایله طاتو طورماولرینی بلگانگه کوره، تگی خبرگه اوشانغانلر ایدی. اول خبر، نوغای یورتنده بایتاق شاو - شوغه سبب بولدی. اسماعیل، قاصای، یونس میرزالرده، ۱۵۵۳نچی یلده، ایوانغه یارلیق یازغانلر، شول اش طوشماسنده ایواندن صوراشقانلر ایدی. شیخ علی‌نڭ سیون - بیکه‌گه صیسزلق ایتووی بتونلای توبسز توگل ایدی ایسه‌ده، سیون - بیکه‌نی ئولتوروی درست توگل ایدی. ایوان، یونس میرزانڭ زین - علی اسملی ایلچی‌سی ایله علی میرزانڭ بخت - کیلدی اسملی ایلچی‌سینی قاسم شهرینه یباروب، اوز کوزلری ایله سیون - بیکه‌نی کوروگه بویوردی. آنڭ بولای ایتووی، تگی خبرنڭ توبسزلگینی نوغایلرغه بلدیرو اوچون ایدی. ایوان، یوسف‌غه یازغان یارلیغی‌نڭ آزاغنده هم، «یونس‌نڭ ایلچی‌سی زین - علی‌گه، شیخ علی خان‌ایله قزڭ (سیون - بیکه) یانینه بارورغه بویوردق. زین - علی، تگیلر یاننده بولدی. سین زین - علی‌دن قزڭ (سیون - بیکه) طوشماسنده صوراشوب، بزنڭ بویروغمز بوینچه، قزڭ (سیون - بیکه) نی شیخ علی خان نیچوك طوتقانلقنی بل!» دیوب یازغان ایدی. ایوان‌نڭ یونس، علی، قاصای، شیخ علی‌گه یازغان یارلیق‌لرنده نوغای میرزالرینڭ حاللرینی آڭلاتقان ترسه‌لر وشونڭ ایله برابر سیون - بیکه طوشماسنده بایتاق سوزلر بولغانلقدن، بز، آنلرنڭ قایسی اورونلرینی بو اورونده یاروب کیته‌سمز کیله. آنڭ یونس میرزاغه یازغان یارلیغنده، «بتون روسنڭ پادشاهسی هم اولوغ کنازی بولغان ایواندن یونس میرزاغه سوز شول: سین اوزگنڭ یگنڭ جان علی‌نی بزگه یارلیق ایله یبارگان، آغاڭ اسماعیل، اوشانداق اوزگنڭ ۸ طوغانڭ ایله بزگه یاخشی‌لق تله‌گانلگگنی، آتاگزنی (بزنڭ ایله) دشمان بولودن طیغانلقگزنی، آنڭ یامان اویلرینه باش بیرماگانلکگنی یازغان ایدڭ... بز سینڭ طوغری بولو چیلغگنی اوزمزنڭ قازاقلرمز بخت - یار ایله ایبداشلرندن‌ده ایشوتکان ایدڭ. سینڭ شوشی طوغر یلغگنی بز بیك یاراتوب، سینی مڭگولکچه دوست ایتوب طوتارغه بولدق. سینی اوزمزنڭ اولوغ باغشلاومز ایله باغشلامقچی بولامز... خانونلر سوزی بوینچه یوروب، سینڭ آتاڭ بزگه اوپکه‌لیدر. آنڭ قزی سیون - بیکه‌نڭ، قزانده چاغنده، بزگه کوبمو ئه‌شه کیبلك‌لر قیلغانلغی سینڭ اوزگه

بیلگولی. الله، بزنك قولمزغه آنی بیرگاچده، آتاکز هم سزنك اوچون، آنك ئەشەکیلك‌لرینی اونوتدق. سزنك دوستلقکزنی ایسکه توشوروب، آکا طور صیلر کورسه‌تدك. طور باغشلاولر ایله باغشلاب، شیخ علی خانغه بیردك. اوغلی اوتامش گرای‌نی ایسه، اوزمزنك دینمزگه کرتوب، اوز یانمزده اوغول ایتوب طوتامز. آنك اسمی، بزنك دینمزچه، آلیکساندر بولدی. الله بویوروب اوسکاچده، آنی یاخشی یورت ایله باغشلایاچقمز. دشمان بولغان کشی، بز ایتکان یاخشی‌لقلرنی اینه‌مو؟...» دیگان سوزلر بار ایدی. بو یارلیق، یوسف میرزانك ۸ اوغلی ایله اسماعیل میرزانك ایوان یاغنده بولغاناق‌لرینی، آنلر، هر وقت یوسف میرزاغه قارشی کیلوب، یوسف‌نك ایوان ضررینه بولغان اشلرنده آنی طکلاماغانلق‌لرینی وشونك ایله برابر یونس‌ده «ایمان» دیگان نرسه‌نك اوچقونیده بولماغانلقنی بیك آچیق ایتوب بلدیره‌در. اگرده یونس‌ده ایمان بولسه ایدی، ایوان آکا، «سینك شوشی طوغریاغکنی بز بیك یاراتوب، سینی مکگولکچه دوست ایتوب طوتارغه بولدق» دیوب، آتاسینه قارشی کیلگانلگی اوچون، یونس‌نی ماقتاماس، آکا، «اوتامش گرای‌نی اوزمزنك دینمزگه کرتدك» دیوب، یازارغه باتورچیلق قیلا آلماس ایدی. ایوان‌نك علی میرزاغه یازغان یارلیقی «بتون روسنك پادشاهسی هم اولوغ کنازی بولغان ایوان واسیلیویچ‌دن علی میرزاغه سوز شول: سین بزگه زین-علی ایله سیوکملی یارلیغکنی یبارگان ایدك. بزسینك شوشی یارلیغکنی قاراب، سوزلرکنی سیوب طکلادق. سینی چن کوکلدن باغشلارغه تلیمز؛ طوغانك یونس میرزانی سیوگان کبك، سینیده سیومکچی بولامز. سین کیلەچکده‌ده بزگه شولای یاخشیاق تلەسەك ایدی. قایده‌ده بولسه سیکا بر آغیرلق کیلسه، الله‌نك بزگه بیرگان یارده‌می ایله، سیکا یاردەم بیرورمز. حاضرنده، سینك صوراوك بوینچه، اوزمزنك قازاقلرمز باییش بارامشیقوف ایله ایبداشلرینی سیکا یباردك» دیو یازولغان ایدی (۱). ایوان، قاصای میرزاغه ایکی یارلیق یازوب، آنك برسنده: قاصای‌نی یاراتقانلغینی، کیله‌چکده طاغیده یاراتاره‌ق توشه‌چگینی، قاصای صوراغان ۳۰ صوم آقچه‌نی یبارگانلگینی وشوکا اوخشاشلی نرسه‌لر یازغان ایدی. ایکنچی سنه

---

(۱) Продолж. древ. росс. вивліоѳ. т. 9. стр. 135—136.

ایسه، «بتون روسنڭ پادشاهسی هم اولوغ کنازی بولغان ایوان واسیلیویچدن قاصای میرزاغه سوز شول: بزنڭ صاولغمزنی بلورگه، اوزگزنڭ دوستلقگزنی بلدیرورگه دیوب، سز میکا ایلچگز دولت ـ خواجه‌نی، یارلیق ایله یبارگان ایدگز. بزنڭ یاخشی‌لقمزنی اونوتماغانلغڭ اوچون، اول، بزگه بیك اوخشادی. سین کیل‌چکده‌ده دوست‌لقنی نق طوتسه‌ڭ ایدی. بزده سینی اوزمزنڭ دوست‌اقمزدن قوری قالدیرمامز. سین بزگه آغاڭ یوسف‌نڭ، قزی (سیون ـ بیکه) طوشماسنده، اوپکه‌له‌گانلگینی یازغانسن. یوسف، خاتونلر سوزینی طڭلاغانغه کوره، شوندی سوزلرنی سویله‌گانلگی بیلگولی. بزگه باغونمق، اوشانداق بزنڭ دوست‌لغمزنی مڭگوگه‌چه ایسده طوتمق آنڭ اوچون آرتقره‌ق بولور ایدی. آنڭ بزگه اوپکه‌له‌وی: قزی (سیون ـ بیکه) نی شیخ علی‌گه بیرگانلك، آڭا طورصی کورسه‌تکانلك اوچون. شیخ علی، بزنڭ بویروغمز بوینچه، آنی بیك صیلاب طوتا هم باغشلی. آنڭ قزی شیخ علی‌نکی ایکانلگی، آڭا شیخ علی‌دن باشقه هیچ کمگه بارورغه یاراماغانلغی سزنڭ اوزگزگه‌ده بیلگولی. طورونی اوتامش گرای‌نی اوغلمز اورننده، اوزمزده طوتامز. الله بویوروب اوسکاچده، آنی طور یورت ایله باغشلارغه تلیمز. اول شونده پادشاهلق ایته‌ر. یوسف‌نڭ قزی ایله طورونینه بزقیلغان یاخشی‌لقلرنی دشمان قیلامو؟ بز حاضرنده یوسف بك‌گه بیلاق کیقوف اسملی قازاغمزنی یارلیق ایله یباروب، آڭا اوزمزنڭ طوغریاقمزنی بلدیردك. سینده یوسف بك‌گه بوش سوزلرگه اوشانما‌مقه، بزنڭ آنارغه بولغان دوست‌لغمزنی ایسده طوتارغه أیتسه‌ڭ ایدی. کیل‌چکده بزنڭ ایله دوست بولوب طورورغه تله‌سه، قازاقلرمز سیوندك طولوسوپوف‌نی، ایبداشلری ایله، بزگه یبارسون. آنلر ایله برگه اوزینڭ ایلچی‌لرینینده یباروب، آنلرغه، کیل‌چکده ایکی آراده بولاچق اشلر طوشماسنده سویله‌رگه بویورسون ایدی» دیوب یازولغان ایدی. شیخ علی‌گه یازغان یارلیغی ایسه، «بتون روس‌نڭ پادشاهسی هم اولوغ کنازی بولغان ایوان واسیلیویچدن طوغانمز شیخ‌علی خانغه! اسماعیل، قاصای، یونس میرزالر بزگه یازو یازغانلر. سز طوغانمز، بزنڭ قوشوومز بوینچه، سیون ـ بیکه‌نڭ بورنینی کیسکان، آڭا، توبرلیچه طور صیسزلقلر قیلوب، آنی ئولتورگانچه‌گه چاقلی قیناغان، دیوب یوسف بك‌گه سوز بولدی (دیگانلر). شونڭ اوچون یوسف

بك بزگه آچولانا، ایلچی‌لر هم صاتوچیلر یبارمی. بزنك قازاقلرمز بختیار بایماقوف ایله ایبداشلاریده، یوسف‌غه قزینك ئولتورولگانلگی ایشوتولگان، دیوب، بزگه‌سویله‌دیلر. سیونداك طولوسو یوفنك قولاغوزی قارامیش مصطافین، اوزبنه، سیون - بیکه‌نك آناسی «قزم ئولتورولگان» دیوب سویله‌گانلگینی، بزگه سویله‌دی. مونه‌حاضرده بز، نوغای ایلچی‌لرینی نوغای یورتینه قایتاروب یباردك. یونس میرزانك زین - علی اسملی کشی‌سی ایله، علی میرزانك بخت - کیلدی اسملی کشی سینی سینك یانیکه‌بارورغه بویوردق. زین - علی ایله بخت - کیلدی سینك یانیکه بارغاچده، سین آنلرغه، اوزکنك یانکده، اوشانداق خاتونك سیون - بیکه یانده بولورغه‌بویورسه‌ك ایدی. آنلر آنی کورسونلر ایدی. صوکره، آنلرنی، نوغای ایلچی‌لری ایله برگه، قاسم شهرندن یبارسه‌ك ایدی. سیون - بیکه اوزیده آتاسی ایله آناسینه یازو یازوب، اوزینك صاغلغینی آنلرغه بلدیرسه، آنلرنکده صاغلق‌لرینی صوراشسه یاخشی بولور ایدی. سین آکا یاراولق یازو، اوشانداق یاراولق صاغونمالق یبارورگه بویورسه‌ك ایدی. سیون - بیکه، یوسف بك ایله آناسینه نیندی یازو یبارسه، سین طوغانم شول یازونك کوچورمه‌سینی بزگه یبارسه‌ك ایدی.

سینك اوزگه‌ده دوستلق طوشماسنده یوسف بك‌گه بو یارلیق یبارو یاخشی بولور. سین آکا یارلیق یبار ئلی! آنارغه یبارگان یارلیغك‌نك کوچورمه‌سینی بزگه‌ده یبار. بز، یوسف بك‌گه‌اوزمزدن یارلیق یباردك. قزینی نیچوك باغشلاب، نیچوك صاقلاغانلغمزنی، نیندی طور صیلر ایله صیلاب سیکا بیرگانلگمزنی، اوشانداق طورونینی اوزمزنك اوغلمز اورننده طوتومزنی مین آکا یازدم. مونه شونلرنك بارسی طوشماسنده مین آکا یازوب، اول أشلرنی اشله‌وم آنك اوچون بولدی، دیدم. کیله‌چکده یوسف طوشماسنده سین طوغانمنك اویی نیچوك؟ سین، شول یارلیقنی سیکا ایلتوچی چاپقون ایله، اول حقده میکا یازسه‌ك ایدی».

ایوان‌نك یوسف، یونس، علی، قاصای، شیخ علی‌لرگه یازغان شوشی یارلیق‌لری ١٥٥٤ نچی یلنك غنوارنده یازولغانلر ایدی (١).

شوشی یلدن صوك تاریخ‌لرده سیون - بیکه طوشماسنده خبرلر کیسوله‌در.

---

١) Продолж. древ. росс. вивліоѳ. т. 9. стр. 126—148.

آنڭ قايسى يلده وقايده ئولگانلگى آچيق بيلگولى بولماسه‌ده، ١٥٥٤ نچى يلدن صوڭ اوزاق طورماغان، ئولووى قاسم شهرنده بولغان ايكانچيلگى آڭلاشوله‌در. قزانليلر، سيون - بيكه‌نى ايوان قولينه طابشورولرى ايله طنچلامقچى بولغانلر ايدى‌ايسه‌ده، اش، آنلر تله‌گانچه باروب چقمادى. سيون - بيكه قانلى ياشلرينى آغوزوب قزاندن آيورلديغى كبى، سيون - بيكه‌نڭ كينووندن بر يل صوڭ قزانليلرنڭ اوزلرينه‌ده قزاندن يغلاب آيورولورغه طوغرى كيلدى.

سيون - بيكه‌نڭ آغير ئولوم ايله وقتسز ئولووندە قزانليلرنڭ نه چاقلى گناهلرى بولسه، نوغاى ميرزالرينڭده شول چاقلى گناهسى بولدى. بونلر، سيون - بيكه‌نڭ آه - واهلرينى ايشوتماديلر، اول بيچاره‌نڭ قانلى ياشلرينى طوقتانور اوچون آزغنه بولسه‌ده يكت‌لك كورسه‌تماديلر.

روسلر قزان اوستينه يورگان چاغنده، نوغاى ميرزالرى قزانغه يارده‌م ايتسه‌لر، ايوان‌نڭ آزغنه بوله‌كلرينه آلدانماينچه، روس يورتى اوستينه يورگان بولسه‌لر ايدى، قزان، روسلر قولينه كيتمى قالغان، سيون - بيكه‌ده شوشى قزغانچ حالگه توشماگان بولور ايدى. نوغاى ميرزالرينڭ هيچ برسنده دين، ملت قايغوسى بولماديغى كبى، طوغانلق قايغوسيده يوق ايدى. بيگره‌كده اسماعيل ميرزا هر بر ايذگو طويغولردن قورى قالغان بر قانقان يوره‌ك ايدى. بو كشى، سيون - بيكه‌نى آزاد ايتونى ايواندن صورافلادى ايسه‌ده، صاتلق، طويغوسز ايكانلگى ايله ايوانغه بيك آچيق طانولغان بولغانلغى اوچون، آنڭ سوزلرى ايوانغه هيچ بر اثر بيره آلمادى. يوسف ميرزا ايله برگه‌له‌ب روس يورتى اوستينه يورگان بولسه ايدى، ايوان‌نى شاقطى قاقشانقان، آنى تاتار خانلقلرى ايله شايارودن طوقتاتقان بولور ايدى. لكن اول، آلاى ايتمادى، يوسف‌غه يارده‌م كورسه‌تمادى. ايوانڭ قزان اوستينه يوروووى تورك سلطانينه ايشوتولوب، اول، قزانغه بولوشلق ايتوووينى تله‌ب اسماعيل ميرزاغه ايلچى يبارگان‌ايدى. اسماعيل، سلطان‌نڭ سوزينى طوتماديغنه توگل، اوزينه تورك سلطانندن ايلچى كيلگانلگينى روس ايلچى‌سينه سويله‌ب، سلطان‌نڭ نرسه قوشقانلغينى بارسنده روسلرغه بلديردى. قزان‌نڭ بتووندە‌گى، سيون -

بیکه‌نڭ طوتقون بولووندەغی گناهلرنڭ ظور بر ئلوشی اسماعیل میرزاغه یوکله‌نديگی کبی، آستراخان خانلغینڭ بتووندەگی گناهنڭده ایك ظور ئلوشی شوشی قارغالغان‌نڭ بلکه‌سینه یوکله‌نەدر. یوسف میرزا سیون - بیکه آچوو‌ینی ایواندن آلاسی کیله، نوغای یاوی ایله روس بورتی اوستینه یوروب باصقونلق ایتمکچی بولا ایدی ایسه‌ده، اسماعیل‌نڭ ایوانغه صاتولغانلغی شوملغنده، او بلاغانینی بولدیره آلمی قالدی. اسماعیل‌نڭ ایوانغه قزان خانلغینی تله‌گانچه طوزدیرنورغه ایرك قویووی، اوشانداق یوسف ایله برگه‌لب ایوانغه قارشی أش ایتماوی قزان‌نی اوز قولینه آلمق اوبی ایله ایدی.

آستراخان خانلغی اوستینه ایوان‌نی چاقوروب کیلتوروویده، آستراخان‌نی اوزینه قاراتمق اوبی ایله بولدی (۱). لیکن بو اویلرنڭ برسیده بولمی قالدی. ایوان، قزان‌نی اسماعیل‌گه بیرمادیگی کبی، آستراخان‌نیده آکا بیرمادی (۲). ایوان کبك طویغولی بر پادشاهنڭ، روس کوچی ایله آلونغان خانلق‌لرنی طویغوسز بر کشی‌گه طابشورمایاچغی بیلگولی ایدی.

ایوان قزان‌نی اسماعیل‌گه بیرماوی ایله اوزینڭ کشی‌لیکینی بلدیردیگی کبی، آستراخان‌نی بیرماوی ایله‌ده شونی بلدیردی. اسماعیل میرزا قزان، آستراخان خانلق‌لرندن قوری قالدیغی کبی، بارا طورغاچ وولغه بویندنده قوری قالدی. سیون - بیکه باشینه کیلگان قایغولرنڭ بر ئلوشی آنڭ اوزینه‌ده کیلاورگه یاقینلاشدی.

IX

سیون - بیکه‌نی صاغونو.

سیون - بیکه اوزینڭ ماتورلغی ایله بتون قزانده آتاقلی بولدیغی کبی، عقللی‌لغی ایله‌ده آتاقلی ایدی. قز - خانونلر آراسنده آکا تیك بولورلق ماتورلر بولمادیغی کبی، آندی عقللی‌لرده یوق ایدی (۳). اول، اوز فائده‌لری

---

۱) Продолж. древ. росс. вивлiоѳ. т. 10. стр 213.

۲) Продолж. древ. росс. вивлiоѳ. т. 10. стр. 212—213.

۳) Истор. о казан. цар. (Соловец. сп.) стр. 80. Истор. о казан. цар. (сп. Румянц. музея) стр. 343.

او چونگنه طروشماینچه، بتون «یورت» نڭ فائدەسی اوچون طروشه، هر کشیگه یاخشیلق ایته‌در ایدی. قزان‌نڭ اولوغاری اوزلرینه تیوشلی بولغان صیلرنی سیون - بیکه‌دن کیره‌گنچه کوردکاری کبی، قزان خلقی‌نڭ اورطه هم توبه‌نگی‌لرینه اوزلرینه تیوشلی بولغان صینی سیون - بیکه‌دن کوره‌لر ایدی (۱). سیون - بیکه‌نڭ یاخشیلقلری، قویاش نوری کبك. قزان خلقی‌نڭ هر برسینی قابلاغان، هر تورلی کشیگه شول یاخشیلق‌دن ئلوش چققان ایدی. سیون - بیکه، خانلق فائده‌سینی بیك یاخشی توشونه. «یورت» اوچون نیچوك اش ایته‌رگه کیره‌کلکنی بیك آچیق بله، شوڭا کوره، خلق‌نڭ هر تورلیسینی رضاء ایتو اوینده ایدی. اول شولای او یلاسه‌ده، اوشانداق شول اش اوچون بار کوچی ایله طروشسه‌ده، قزانلیلر آنی چنلاب طانی آلمادیلر، آنڭ قدرینی کیره‌گنچه بلمادیلر. مونه شوشی طانوماو هم بلماولر آرقاسنده، سیون - بیکه روسلر قولینه طوتقون ایتولدی. قزغانچ قزان خانلغی، اوزی اوچون ایك کیره‌کلی بولغان تیگسز بر باشلغینی یوغالتدی. سیون - بیکه‌نڭ طوتقون ایتولووی، بر خاتون‌نڭ طوتقون ایتولووی ایدی ایسه‌ده، چنلابنده بتون خانلق‌نڭ طوتقون ایتولووی ایدی. سیون - بیکه‌نڭ کم ایکانچیلگینی قزان تاتارلری بله‌آلماسه‌لرده، روسلر آنی بیك یاخشی بله‌لر، آنڭ نیندی خاتون ایکانچیلگینی بیك آچیق توشونه‌لر ایدی. شوڭا کوره، آنلر، سیون - بیکه‌نی قولغه توشورورگه طروشدیلر، صاتلق قزانلیلر آرقاسنده اوزلرینڭ تله‌کلرینه یتدیلر. سیون - بیکه‌نڭ طوتقون ایتولووی روسلر اوچون بیك ظور صانالغانغه کوره، میتروپالیت مافاری، ۱۵۵۲ نچی یلنڭ ۲۱ نچی ماینده، زویه‌ده‌گی روس باشلقلرینه یازغان اوگوتنده «تڭری تعالی، بزنڭ سیوکلی پادشاهمز ایله آنڭ خریستیان سیوچی عسکرلرینه، هیچ بر قان توکماینچه، اوزلرینڭ دشمانلرینه اوستون بولورغه، قزان خانلغینی جیکارگه نصیب ایتدی. قزان‌نڭ پادشاهسی ایله سیون - بیکه‌نی بزنڭ پادشاهمزنڭ قولینه بیردی» دیدی (۲). سیون - بیکه قزانده چاغنده آنی صانغه صاناغان کشی آز

---

۱) Истор. о казан. цар. (Соловец сп.) стр. 81. Истор. о казан. цар. (сп. Румянц. музея) стр. 345.

۲) Никон. л. т. 5, стр. 183. Цар. кн. стр. 482. Татищевъ т. 5, стр. 313.

ایدی ایسه‌ده، اول، قزاندن کیته باشلاغاچ آنڭ قدرینی بلوچیلر کوبایدی. سیون- بیکه کیتکانده قزان خلقی‌نڭ ایری، خاتونی، قزی، ظورسی هم کچکنه‌سی قزان بلغه‌سینه چاقلی اوزانه بارولری، آچی باشلرینی آغوزه- آغوزه اوکسوب یغلاولری، کوب کشینڭ زویه‌گه چاقلی سیون- بیکه آرتندن بارولری، بارسیده، سیون- بیکه‌نڭ قزان اوچون صاغونورلق کشی بولغانلغینی آڭلاتالر ایدی. قزانلیلر اوچون سیون- بیکه‌نی اوزاتو بیك آغیر بولدیغی کبی، آناردن باشقه طوروده آغیر بولدی. اوزاق یللرغه چاقلی، قزان کشیلرینڭ کوزلرندن یاشلری کیبمادی(١) قزان خلقی هر وقت سیون- بیکه‌نی ایسکه توشوره، آنی صاغونه‌در ایدی.

چنلابده سیون- بیکه صاغونورلق خاتون ایدی. قزان‌نڭ بورونغی پادشاهلری، خانلق‌نڭ قاپسی بر صنف‌لرینی آلده طوتالر، اوزلرینڭ کوبره‌ك باغشلاولرینی شونلرغه‌غنه باغشلیلر، خلق‌نڭ کوبره‌گین ایسه قوری قالدیره‌لر ایدی. سیون- بیکه ایسه آلای بولمادی. اول، قزان اولوغلرینی درجه‌لرینه قاراب باغشلادیغی کبی، قزان‌نڭ اورطه هم توبه‌ن‌در جه‌ده‌گیلرینده اونوتمیدر، هر قایوسینه اوزینڭ صیندن ئاوش چغارادر ایدی.

«بورت» نڭ توبه‌ن درجه‌ده‌گی کشیلری، قزان خانلرندن کوبسینڭ کوڭلینه‌ده کروب چقمادیغی حالده، سیون- بیکه آنلرنی کوڭلندن چغارمی، آنلرغه تورلیچه یکل.لکلر کورسه‌ته ایدی(٢). آنڭ شوشی اشلری قزان خلقینڭ کوڭلینه بیك نق اورنلاشقان بولغانلغی اوچون، آنلر، سیون- بیکه‌نی تیزگنه اونوتا آلمادیلر. قزان خانلرندن کوبسینڭ اسمی اونوتولدیغی حالده، سیون- بیکه اسمی اونوتولمادی. اول اوزی کوڭللرده قالدیغی کبی، آنڭ اسمیده تللرده قالدی. آنی، اوز زمانه‌سینڭ کشیلری صاغونوب سویله‌دکلری

---

١) И плакася ея градъ весь и вся земля неутѣшимо лѣто целое, поминающе разумъ ея, и премудрость, и къ велможемъ честь, и къ среднимъ, къ обычнымъ милованіе, дарованіе, и ко всему народу бреженіе веліе.

٢) Истор. о казан. цар. (Соловец. сп.) стр. 80—81. Истор. о казан. цар. (сп. Румянц. музея) стр. 344—345.

کبی، صوگغی زمانلردەدە اول صاغونولوب سوبلەنور. بولدی. اول حاضرندەدە سویلەنەکە، آگا هر کمچن خانون دیوب فاری. تاتارخاتونی طاغیله شوندی بولدقلی خلاتونلر طوغدیرسون ایدی دیوب تلەکدە بولا.

X

سیون ـ بیکە منارەسی.

تاتار تلندە «خان مسجدی» آتالوب یورتولگان بو منارە. قزان قالاسینك ایك بیوك اورننده بولوب، اوزینك موگلی کورونوشی ایلە بیك یراقدن کورونوب طورا. اول، قزل کیر پچدن بناء ایتولگان بولوب، یدی قاتلی. آنك برنچی، ایکنچی، اوچونچی قاتلری دورت قرلی؛ دورتنچی، بیشنچی، آلطنچی، یدنچی قاتلری ایسە سیکز قرلیدر. شوشی یدی قات‌نك اوستونده طاغیده بر قات بولونوب، آنسی قالای ایلە قابلانغان. باشینە ایسە روس بیلگوسی بولغان «ایکی باشلی قارا قوش صنی» قویولغان. منارەنك توبی ۲۳ آرشین ۱۵ ویرشوك اوزونلقده، ۱۸ آرشین ۵ ویرشوك کیگلکدە بولوب، بیوکلگی ۱۰۵ آرشیندر.

برنچی قاتنك شرق یاغندن غربینە یول بولونوب، آناردن آربا ایلە یوروله. مونوسندە تەرەزەلر یوق. کون یاغی ایلە تون یاغندە توگەرەك برەر تیشوککنە بار.

ایکنچی قاتنك شرق ایلە غرب یاغندە ایکیشەر تەرەزە بولونوب، ایکی قریدەغی ایکیشەر تەرەزەسی قابلانغان. کون یاغی ایلە تون یاغندە تەرەزە بولونمایەنچە، هر ایکیسندە برەر توگەرەك تیشوك کنە بار. اوچونچی قاتنك غرب ایلە شرق یاغندە ایکیشەر تەرەزە، اورطەدەغی برەرسی قابلانغان. کون یاغی ایلە تون یاغندە برەر تەرەزە بولوب، ایکی قریدەغی ایکیشەر تەرەزەسی قابلانغان.

دورتنچی قاتنك کون، تون، کونچغار، کونطوغار یاقلرندە دورت تەرەزە بولونوب، قالغان دورت صردەغی دورت تەرەزەسی قابلانغان. بیشنچی قاتنك هر بر صرندە بر تەرەزەسی بولوب، اول قات‌دە نە باریسی ۸ تەرەزە بار.

آلطنچی قاتده تەرەزە بولمابنچه، دورت یاقده دورت توگەرەك تیشوككنه بار. یدنچی قاتنك ٨ صرنده ٨ تەرەزە بولوب، صرلرنك هر برسنده برەر تەرەزە. بو منارەنك قایچان و کم طرفندن بناء ایتولـگانلـگی آچیق بیلـگولی بولماسەده، آنك، تاتار خانلری طرفندن بناء ایتولـگان بولوچیلغنده شبهه یوق. تاتار تلنده «خان مسجدی» آتالوب یورتولووی، آنـك، خان مسجدی یاننده بولوچیلغندن بولورغه کیرەك.

قزانی‌نی آلوشقانده باشلق بولغان آندری قوربسكی، «خان یورتی» یاقیننده بیوك منارەلر بولغانلقنی یازا (١) آنك کورگان بیوك منارەلرندن برسی، شوشی‌سیون ـ بیکه‌منارەسی آتالوب‌یورتولـگان‌منارەبولووی‌بیك‌یاقین‌احتمالدر.

بو مناره روس تلنده سیون ـ بیکه منارەسی Сумбекина башня «Башня Сююнбекина» آتالوب یورتواسەده (٢)، آنك سیون ـ بیکه طرفندن بناء ایتولـگان بولووی بیلـگولی توگل. مینم بلوومچه، سیون ـ بیکه منارەسی دیوب آتالووی، قزاندن کیتکان چاغنده، سیون ـ بیکەنك شوشی مناره یاننده ایری صفا گرای‌نك قبری ایله ایسەنلەشووی سببلی بولورغه کیرەك.

حاضرگی قزان قز ـ خاتونلرینك شول‌مناره یانینه باروب قرآن‌اوقولری، اوشانداق تورلیچه تلەکده بولونولری وشونك ایله برابر ایرلرگه قاراغانده قز ـ خاتونلرنك شوشی اورونغه كوبرەك کیلولری ده، منارەنك، یاننده سیون ـ بیکه یغلاغان مناره بولوچیلقنی بلدیرەدر.

بو مناره تاتار تلنده «خان مسجدی» آتالوب یورتولسەده، چنلابنده. اول، مسجد توگل هم بولغانیده‌یوق. بوروننغیده آنك یاننده بر مسجد بولغان. قزان آلوندقدن صوڭره آنی، چیرکاوگه ئەیلەندیر والـگان. اول مسجدنك قایسی مسجد بولغانلقی آچیق بیلـگولی بولماسەده، «مورالی مسجدی» آتالغان مسجد بولوچیلقی آڭلاشولەدر (٣). بو مناره اوزینك یاصالووی هم طورموشی

---

١) Сказанія князя Курбскаго стр. 19—26.

٢) Древніе города стр. 463—473. Краткая истор. города Казани стр. 65.

٣) Древніе города стр. 472—473.

ایله، منارەدن بیگروك، یاو کیلـگان‌نی قارار، اوشانداق دشمان اوستینه آتار اوچون یاصالغان نرسه بولغانلغینی آڭلانادر. چنلابده قزانده شوندی نرسه‌لر بار ایـدی. ایوان، قزاننی آلدقدن صوڭره، آندەغی مسجدلرنی بتورندی ایسەده (۱)، قایسی‌لرینی چیرکاوگه ئه‌یله‌ندیرگان، قایسی‌لرینی ایسه اوز کیره‌گی اوچون قالدیرغان بولورغه کیرەك. مونه شوشی «خان مسجدی» آتالغان مناره هم، کیرەك اوچون قالدیرولغان بناءلرنڭ برسی بولورغه تیوش.

---

(۱) Истор. о казан. цар. (Соловец. сп.) стр. 169.
„ „ „ „ (сп. Румянц. музея) стр. 469

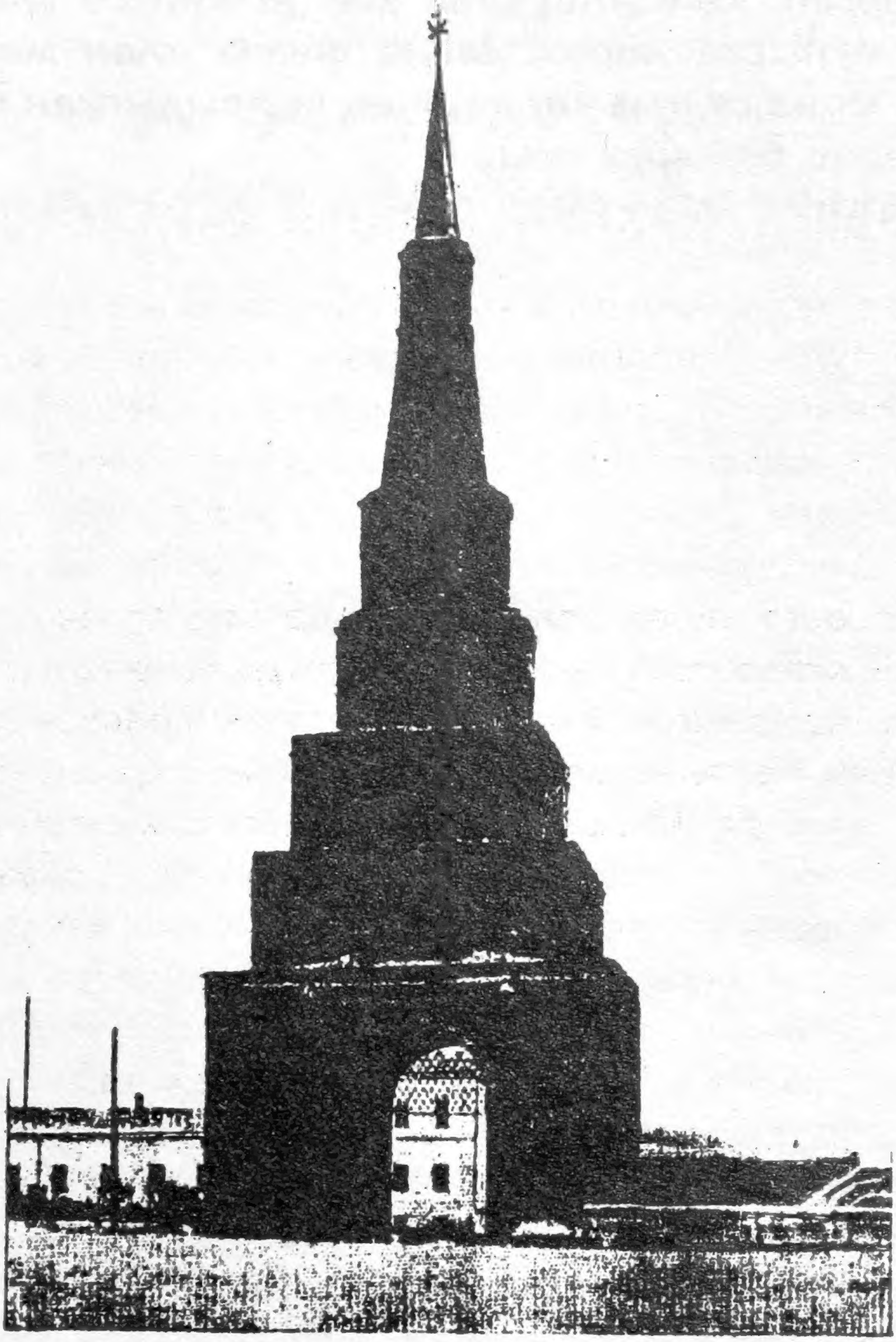

«سیون - بیکه مناره‌سی» دیوب آتالغان مناره.